

An Analysis of the Concept of Political Negotiation and Its Dimensions in the Sīrah of Imam Reza (A.S.)

Mohammad Qasemi Shub¹✉

1. Assistant Professor, Department of Thought and Cultural Studies, Imam Hossein Comprehensive University (A.S.), Tehran, Iran. Email: mohammadkonkooor@gmail.com

Article info

Abstract

Article type:
Research Article

Received:
10 August 2025

In Revised form:
14 October 2025

Accepted:
11 Desember 2025

Published:
28 February 2026

This article, through a conceptual analysis of political negotiation, undertakes a comparative examination of the dialogues of Imam Reza (A.S.) with Ma'mūn and the principles governing them. Adopting a descriptive-analytical approach and taking a definitive concept of "political negotiation" as its basis, the present study comparatively investigates the imposed dialogues of Imam Reza (A.S.) with Ma'mūn during the succession (wilāyat al-'ahd) process. The findings demonstrate that this negotiation can be classified within the type of "intra-religious/inter-party" negotiation and at the level of "an infallible personage with a usurping ruler," which, under conditions of duress, materialized through two stages: indirect (proxy-based) and direct. The analysis of the principles governing this negotiation across three domains -behavioral, expressive, and cognitive -delineates a model of Shi'i diplomacy: "prudential flexibility" and "adherence to covenants" in the behavioral dimension; "observance of wisdom in discourse" and "explicitness in stating conditions" in the expressive dimension; and "vigilance and the withholding of full trust" alongside "persuasion of public opinion" in the cognitive dimension. The strategic outcomes of this negotiation indicate that the Imam (A.S.), through astute foresight, despite the outward acceptance of the succession, effectively played no role in the power structure by inserting restrictive conditions, thereby thwarting Ma'mūn's attainment of his political objectives. This event is the manifestation of political rationality and commitment to ethical principles in the school of the Ahl al-Bayt (A.S.), and constitutes an inspiring model for religious statesmanship.

Keywords: Political Negotiation, Imam Reza (A.S.), Conceptual Analysis, Principles of Negotiation.



Reference: Qasemi-Shub, Mohammad. (2026). An Analysis of the Concept of Political Negotiation and Its Dimensions in the Conduct (Sīrah) of Imam Reza (A.S.). *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*, 3(10),130-163.

Publisher: Imam Reza (A.S) International University
DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.500234.1323>



1. Introduction

This study critically examines a prevalent and caricatured perception of Islam that portrays it as a religion founded solely on war and violence. In contrast to this view, the article argues that in the *Sīrah* (biographical conduct) of the Infallibles (Ma'ṣūmīn, PBUH), “political negotiation” holds a prominent position as a wise and peaceful strategy for securing objectives and resolving disputes with minimal cost. By grounding the study in the core concept of “political negotiation” as understood in political science and international relations, the author turns to one of the most complex and critical junctures in Islamic history: the Imamate of Imam Reza (A.S.) and the imposition of the crown-princeship (*wilāyat al-‘ahd*) by the Abbasid Caliph al-Ma'mūn. The primary research gap this article seeks to fill is the lack of a comparative and operational analysis of the dialogues between Imam Reza (A.S.) and al-Ma'mūn precisely within the conceptual framework of “political negotiation.” Previous studies have either examined the political *Sīrah* of the Imams without this framework or have analyzed the negotiations of other Infallibles. Thus, the novelty of this research lies in its operationalization of a definition of political negotiation to the process of dialogues surrounding the imposed crown-princeship and the subsequent extraction of its strategic principles.

2. Research Objectives

Adopting a descriptive-analytical approach based on an integrated theoretical framework, this research seeks to answer the central question: “How did the political negotiation of Imam Reza (A.S.) with al-Ma'mūn lead to the peaceful resolution of the crown-princeship crisis, and what principles and outcomes did it entail?” To answer this, the article pursues several specific objectives: first, to elucidate the lexical and technical meaning of “political negotiation” and present a specific typology and leveling of political negotiations within the *Sīrah* of the Ahl al-Bayt (A.S.); second, to analyze the political conditions of Imam Reza's (A.S.) era as the context for this negotiation; third, to map the dialogue process between the Imam and al-Ma'mūn onto the defined indicators to determine its type and level; and finally, to extract the strategic principles governing this negotiation in its behavioral, expressive, and psychological dimensions and to explain its achievements as a model for religious statecraft.

3. Methodology

This research employs a qualitative approach using a “descriptive-analytical” method. Its theoretical framework is constructed from the synthesis of three conceptual components: first, an operational definition of “political negotiation” as a peaceful method for resolving disputes through bilateral dialogue aimed at securing the interests of both parties; second, a model for typologizing negotiations based on the nature of the opponent (extra-religious, intra religious/inter-sectarian, intra-sectarian) and the level of negotiation (the Infallible personally or their representatives); and third, an analytical model for extracting negotiation principles across three spheres: “behavioral-practical,” “expressive-verbal,” and “psychological-cognitive.” In the data collection phase, the article draws on authoritative narrative and historical sources (such as al-Kāfī, ‘Uyūn Akhbār al-Reza, al-Irshād by al-Shaykh al-Mufīd, and Maqātil al-Ṭālibīyyīn) as well as relevant sources in political science and jurisprudence. In the analysis phase, historical accounts of the crown-princeship affair are first mapped onto the conceptual definition of negotiation to determine its type and level. Subsequently, through content analysis of the narrations, the strategic principles and objectives of Imam (A.S.) are deduced and expounded.

4. Findings

The research findings are presented in several sections:

Conceptualization and Typology: Based on a comparative analysis, the dialogues between Imam Reza (A.S.) and al-Ma’mūn fully conform to the definition of “political negotiation” as a bilateral action to resolve a dispute through dialogue and aimed at securing interests. This negotiation is classified as “intra-religious/inter-sectarian” and at the level of the “Infallible personally with a usurping ruler.” It occurred under conditions of “coercion and duress (ikrāh wa ijbār)” and transpired in two distinct phases: the first, conducted by proxy through al-Ma’mūn’s emissaries (al-Faḍl and al-Ḥasan b. Sahl), was met with the Imam’s refusal and threats; the second, a direct phase, led to the conditional acceptance of the crown-princeship following an explicit death threat from al-Ma’mūn himself. Furthermore, the subsequent scholarly debates (munazarāt) do not fall under the category of “political negotiation” based on the operational definition.

Strategic Principles: Content analysis of the narrations resulted in the extraction of a comprehensive model of Shi’i diplomacy across three spheres.

Behavioral-Practical Principles: Including “prudential flexibility” (modeled on the Sīrah of Prophet Joseph (A.S.) to preserve the foundation of Islam and the Shi‘a community through wise flexibility while safeguarding core principles) and “fidelity to the pact” (whereby the Imam, despite al-Ma’mūn’s breach of promise, remained faithful to his own commitment and even thwarted al-Faḍl b. Sahl’s conspiracy against al-Ma’mūn).

Expressive-Verbal Principles: Including “observing wisdom (ḥikmah) in dialogue” (the Imam’s logical argumentation in response to al-Ma’mūn’s ostensible offer to cede the Caliphate, which exposed the latter’s contradiction and deceit) and “clarity in stating conditions” (whereby he explicitly declared his four conditions without wavering, thereby establishing his red lines).

Psychological-Cognitive Principles: Including “shaping public opinion” (enlightening the Shi‘a and the general Muslim populace about the coercive nature of the acceptance and addressing doubts by invoking shared beliefs, such as the story of Prophet Joseph) and “vigilance and absence of full trust” towards al-Ma’mūn (whereby by rejecting al-Ma’mūn’s subsequent proposals to involve him in executive affairs, the Imam thwarted the plot to tarnish the ascetic image of the Ahl al-Bayt (A.S.)).

Achievements: Despite the outward acceptance of the crown-princeship, the Imam’s (A.S.) astute strategy neutralized al-Ma’mūn’s political objectives. By incorporating restrictive conditions, the Imam practically played no role in the power structure. Conversely, this action foiled al-Ma’mūn’s conspiracy to portray the Ahl al-Bayt (A.S.) as power-hungry and worldly. Other strategic achievements included preserving the Imam’s life and ensuring the survival of the Shi‘a community, freeing it from socio-political isolation.

5. Conclusion and Recommendations

The article concludes that the event of the crown-princeship, far more than a mere historical occurrence, is a manifestation of “political rationality” and “adherence to ethical principles” within the school of the Ahl al-Bayt (A.S.). The Sīrah of Imam Reza (A.S.) in this negotiation offers an inspiring and operational model of “religious statecraft,” wherein the preservation of the greater interests (maṣāliḥ) of the faith and the Ummah is made simultaneously possible with dignity and wisdom, through the intelligent utilization of diplomatic tools while maintaining full adherence to ethical principles. By presenting a framework for analyzing the

political negotiations of the Infallibles, this research suggests that future studies could apply this model to analyze other historical junctures in the lives of the Imams (A.S.) and even for formulating strategic principles in contemporary Shi'i political jurisprudence (fiqh) and diplomacy.

Keywords: Political Negotiation, Imam Reza (A.S.), al-Ma'mūn al-'Abbāsī, Crown-Princeship (Wilāyat al-'Ahd), Negotiation Principles, Political Sīrah of the Infallibles.

واکاوی مفهوم مذاکره سیاسی و ابعاد آن در سیره امام رضا علیه السلام

محمد قاسمی شوب¹

۱. استادیار گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام، تهران، ایران. Email: mohammadkonkoor@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

این نوشتار با مفهوم‌شناسی مذاکره سیاسی، به بررسی تطبیقی گفتگوهای امام رضا علیه السلام با مأمون و اصول حاکم بر آن می‌پردازد. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد توصیفی-تحلیلی و مبنا قرار دادن مفهومی شاخص از «مذاکره سیاسی»، به واکاوی تطبیقی گفتگوهای تحمیلی امام رضا علیه السلام با مأمون در جریان ولایت‌عهدی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد این مذاکره در گونه «درون دینی/میان حزبی» و سطح «شخص معصوم با حاکم غاصب» قابل طبقه‌بندی است که در شرایط اکراه، طی دو مرحله نیابتی و مستقیم تحقق یافت. تحلیل اصول حاکم بر این مذاکره در سه ساحت رفتاری، بیانی و پنداری، الگویی از دیپلماسی شیعی را ترسیم می‌نماید: «نرمش مصلحت‌آمیز» و «پایبندی به پیمان» در بُعد رفتاری، «مراعات حکمت در گفت و گو» و «صراحت در بیان شروط» در بُعد بیانی و «هوشیاری و عدم اعتماد کامل» در کنار «اقناع افکار عمومی» در بُعد پنداری. دستاوردهای راهبردی این مذاکره نشان می‌دهد که امام با تدبیری هوشمندانه، علی‌رغم پذیرش ظاهری ولایت‌عهدی عملاً با درج شروط محدودکننده، نقش مؤثری در ساختار قدرت ایفا نکرد و مأمون را از دستیابی به اهداف سیاسی‌اش ناکام گذاشت. این واقعه تجلی عقلانیت سیاسی و التزام به اصول اخلاقی در مکتب اهل بیت علیهم السلام و الگویی الهام‌بخش برای سیاست‌ورزی دینی است.

کلیدواژه‌ها: مذاکره سیاسی، امام رضا علیه السلام، مفهوم‌شناسی، اصول مذاکره.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۵/۱۹

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۹/۲۰

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۱۲/۰۹



استناد: قاسمی شوب، محمد. (۱۴۰۴). واکاوی مفهوم مذاکره سیاسی و ابعاد آن در سیره امام رضا علیه السلام. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۱۳۰(۱۰۳): ۱۶۳-۱۳۰.

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام



DOI: <https://doi.org/10.22034/ijss.2025.500234.1323>

۱. بیان مسئله

مذاکره سیاسی با دشمنان، کنشی خردمندانه و از راهکارهای مقبول عقلا برای تأمین اهداف و منافع با کمترین هزینه و آسیب است. با این حال در دوران معاصر برخی جریان‌های فکری با ارائه تصویری کاریکاتوری از اسلام، آن را آیینی صرفاً مبتنی بر جنگ و شمشیر معرفی کرده و تصویری خشن از آن را به جهانیان ارائه می‌کنند (آخوندی، ۱۳۸۴، ص ۳۰ و ۳۱) اما اسلام افراد را به صلح و مذاکره در صورتی که مصالح جامعه اسلام در خطر نباشد، دعوت می‌کند (فضل‌الله، ۱۳۸۷، ص ۲۶ و ۲۷؛ مرادی، ۱۳۸۹، ص ۳۱).

تأمل در گزارش‌های روایی-تاریخی ماجرای تحمیل ولایت‌عهدی از سوی مأمون (۲۰۱ قمری)^۱ و سنجش تطبیقی آن با تعاریف مصطلح مذاکره سیاسی، نشان می‌دهد این واقعه مصداقی برجسته برای مفهوم‌شناسی، نوع‌شناسی و تحلیل راهبردی مذاکره سیاسی است. بر این اساس پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش محوری است که «مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون چگونه به حل مسألت‌آمیز بحران ولایت‌عهدی انجامید و چه اصول و دستاوردهایی در پی داشت؟». بدین منظور، ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی مذاکره سیاسی تبیین و سپس چارچوبی مفهومی برای گونه‌شناسی و سطح‌بندی مذاکرات سیاسی معصومین علیهم‌السلام ارائه می‌گردد. در ادامه، با مرور شرایط سیاسی ادوار سه‌گانه امامت امام رضا علیه‌السلام (هارون، امین و مأمون)، فرایند گفتگوهای تحمیلی ولایت‌عهدی در دو مرحله نیابتی و مستقیم واکاوی و بر اساس شاخص‌های تعریف‌شده نوع و سطح این مذاکره تعیین می‌شود. در نهایت، اصول راهبردی امام در این مذاکره در سه ساحت استخراج و مهم‌ترین دستاوردهای آن تبیین می‌گردد.

۲. پیشینه پژوهش

در این بخش پیشینه پژوهش ذیل دو محور تحلیل می‌شود: نخست، «مذاکره سیاسی در سیره معصومان علیهم‌السلام» و دوم، «سیره و اندیشه سیاسی امام رضا علیه‌السلام». در محور نخست، آثار اصلی راقاسمی شوب و همکاران (۱۳۹۹-۱۴۰۰) تألیف کرده‌اند. ایشان در پژوهشی با تمرکز بر صلح حدیبیه، اصول مذاکره سیاسی در سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را واکاوی و چارچوبی مفهومی ارائه کرده‌اند. همچنین در آثار دیگر، اصول مذاکرات سیاسی را بر اساس منابع اسلامی و با تأکید بر عصر نبوی استخراج نموده، مذاکره سیاسی در سیره امیرالمؤمنین و

۱. نکته: ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۴۱-۱۳۹؛ ۱۴۷؛ ۱۶۶ و ۱۶۷؛ همان، ۱۳۷۶، ص ۷۰-۶۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۳۰، ۱۳۶، ۱۴۰ و ۱۴۱، ۱۴۷.

امام حسن علیه‌السلام را ذیل «گفتمان صلح» تحلیل کرده‌اند. این مجموعه با وجود تعمیق مفهوم مذاکره، به سایر معصومان علیهم‌السلام معطوف بوده و مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام را به‌عنوان مصداقی مستقل مذاقه نکرده است.

در محور دوم، درخشه و حسینی فائق (۱۳۹۲) سیره سیاسی امام در برخورد با حکومت جور را با تمرکز بر ولایت‌عهدی بررسی کرده، اما تحلیل خود را ذیل مفهوم «مذاکره سیاسی» دسته‌بندی نکرده است. صفریان گرمه‌خانی و همکاران (۱۴۰۱) راهبردهای اجتماعی سیاسی امام را در چارچوب «گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی» تحلیل کرده‌اند. نجفی و اعتمادی بزرگ (۱۳۹۸) نیز مؤلفه‌های مکتب سیاسی امام را در سطح کلان فلسفه سیاسی تبیین کرده‌اند که با مقیاس عملیاتی یک مذاکره مشخص فاصله دارد.

برآیند بررسی پیشینه نشان می‌دهد که خلأ پژوهشی مشهودی در حوزه «انطباق مفهوم مصطلح و شاخص مذاکره سیاسی بر گفتگوهای امام رضا علیه‌السلام با مأمون» وجود دارد. پژوهش‌های پیشین یا به مذاکرات سایر معصومان علیهم‌السلام پرداخته‌اند، یا سیره سیاسی امام رضا علیه‌السلام را بدون مبنا قراردادن تعریف عملیاتی مذاکره سیاسی مورد پژوهش قرار داده‌اند. از این رو، نوآوری پژوهش حاضر در آن است که نخست شاخصی مفهومی و مبنا از مذاکره سیاسی ارائه داده، سپس با انطباق آن بر فرایند گفتگوهای تحمیلی ولایت‌عهدی، به مفهوم‌شناسی و نوع‌شناسی این مذاکره می‌پردازد و اصول سه‌گانه رفتاری، بیانی و پنداری آن را استخراج می‌کند.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

این پژوهش بر بنیاد تحلیل مفهومی و تطبیقی «مذاکره سیاسی» در دو ساحت «اصطلاحی» و «سیره‌ای» طراحی شده است. چارچوب نظری مقاله از تلفیق سه مؤلفه مفهومی شکل گرفته است: **نخست**، تعریف عملیاتی مذاکره سیاسی به‌مثابه اسلوبی صلح‌آمیز برای حل اختلاف از طریق گفت‌وگوی طرفینی باهدف تأمین مصالح طرفین (عبدالونیس شتا، ۱۴۱۷؛ عبدالقوی الغفاری، ۲۰۰۲)؛ **دوم**، گونه‌شناسی مذاکرات معصومان علیهم‌السلام بر اساس نوع مخالفان (برون دینی، درون دینی/ میان مذهبی، درون مذهبی) و سطح مذاکره (شخص معصوم یا نمایندگان ایشان) که برگرفته از الگوی امید زنجانی (۱۳۹۰) و شبانیا (۱۳۹۵) است؛ و **سوم**، استخراج اصول سه‌گانه رفتاری، بیانی و پنداری از سیره سیاسی امام رضا علیه‌السلام. در این چارچوب، مذاکره امام با مأمون به‌عنوان مصداقی از مذاکره درون دینی/ میان‌حزبی در سطح شخص معصوم با حاکم غاصب تعریف می‌شود و تحلیل آن بر اساس انطباق با

شاخص‌های مفهومی مذاکره سیاسی و نیز اصول مستخرج از منابع روایی-تاریخی صورت می‌گیرد. این چارچوب امکان می‌دهد تا ضمن مفهوم‌شناسی دقیق، ابعاد راهبردی، اهداف و دستاوردهای این مذاکره تبیین گردد.

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش «توصیفی-تحلیلی» صورت گرفته است. در مرحله تحلیل، پس از مفهوم‌شناسی لغوی و اصطلاحی مذاکره سیاسی، با اتخاذ رویکردی تطبیقی، ماجرای گفتگوهای امام رضا علیه السلام با مأمون بر شاخص‌های تعریف شده مذاکره سیاسی منطبق گردیده و نوع و سطح آن تعیین شده است. سپس با تحلیل محتوای روایات مرتبط، اهداف راهبردی امام و اصول حاکم بر مذاکره در سه ساحت رفتاری-کرداری، بیانی-گفتاری و روانی-پنداری استخراج و تبیین گردیده است.

۴. مفهوم‌شناسی

پس از تبیین چارچوب نظری پژوهش، به تحلیل ماهیت مذاکره در دو ساحت لغوی و اصطلاحی پرداخته می‌شود.

۴-۱. مذاکره

تحلیل لغوی واژه «مذاکره» حاکی از آن است که این واژه از ریشه ثلاثی «ذ، ک، ر» اشتقاق یافته و در کاربرد لغوی، به معنای گفت‌وگو و تبادل نظر با دیگری پیرامون یک امر است (عمید، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۱۷۸۲). از منظر صرف عربی، مذاکره مصدری از باب مفاعله (ثلاثی مزید) محسوب می‌شود که بر مشارکت و طرفینی بودن مفهوم دلالت ذاتی دارد (شرتونی، ۱۴۲۹، ص ۳۳). در همین زمینه، واژه «مفاوضه» نیز نزدیک با مذاکره تلقی گردیده است (طبیعت‌شناس، ۱۳۷۴، ص ۲۷۸). طریحی (۱۳۷۵، ج ۴، ص ۲۲۳) و زبیدی (۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۱۲۸) در تبیین معنای لغوی مذاکره و مفاوضه تصریح کرده‌اند که در این فرایند هر یک از طرفین، آنچه را در اختیار دارد به طرف مقابل عرضه و رد می‌کند. مذاکره به معنای یادآوری و تذکر متقابل نیز هست. تذکر متقابلی از جنس ارشاد و یا تنقیح حق و مطالبه حق. معادل انگلیسی آن واژه «نگوتیشن»^۱ است که در لغت به معنای، چک و چانه‌زدن، جروبخت و توافق آمده است (باطنی، ۱۳۷۶، ص ۵۶۴).

در اصطلاح دانش روابط بین‌الملل و علوم سیاسی، «مذاکره سیاسی» به مثابه یک اسلوب عملی صلح‌آمیز تعریف می‌شود (حییم، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۲۶۲) که از رهگذر گفت‌وگوی میان طرفین (اعم از دولت‌ها یا کنشگران غیردولتی)، در پی دستیابی به یک توافق جمعی است؛ توافقی که مصالح و منافع طرفین را به نحو مطلوب تأمین و تضمین می‌نماید (عبدالونیس شتا، ۱۴۱۷،

ص ۱۴؛ عبدالقوی الغفاری، ۲۰۰۲، ص ۱۹). این فرایند در نهایت به تحقق «اهداف» و نزدیک‌سازی تدریجی مواضع می‌انجامد (ایوانز و جفری، ۱۳۸۱، ص ۵۳۸؛ تدینی، ۱۳۸۰، ص ۲۵۳؛ شاو، ۱۳۷۴، ص ۳۷۰؛ مدنی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۹۸). همچنین در ماهیت مذاکره سیاسی، نوعی منطق معاوضه و دادوستد مستتر است؛ بدین معنا که هر یک از طرفین، برای کسب امتیاز مطلوب، ناگزیر به اعطای امتیازی دیگر به طرف مقابل است. از این رو مذاکرات سیاسی همواره در چارچوب اصول، قواعد و دستورالعمل‌های هنجاری‌ای جریان می‌یابد که حدود رفتار کنشگران را تعیین می‌کند (موحدی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۶۰۶-۵۸۱)

۵. مذاکرات سیاسی در اسلام

به منظور تبیین جایگاه مذاکره سیاسی در نظام فکری اسلام، نخست ضروری است این مفهوم در بستر سیره عملی معصومان علیهم‌السلام به‌عنوان عینی‌ترین تجلی اصول سیاسی اسلام مورد واکاوی قرار گیرد.

۱-۵. مذاکره سیاسی در سیره معصومان علیهم‌السلام

بررسی منابع مرتبط با سیره سیاسی معصومان علیهم‌السلام به‌روشنی آشکار می‌سازد که ایشان در مواجهه با مخالفان و دشمنان، در موارد متعددی از ابزار مذاکره سیاسی بهره‌برده‌اند. مذاکره سیاسی با مخالفان، به‌مثابه یک کنش خردورزانه، نقشی بنیادین در تأمین اهداف، مصالح و منافع طرفین متخاصم ایفا می‌کند و در سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم‌السلام مصادیق قابل‌توجهی از آن ثبت شده است.^۱ همچنین در ادبیات دینی، واژه «سیاست» در ضمن روایات معصومان علیهم‌السلام به‌کاررفته است. برای نمونه، امام رضا علیه‌السلام در تبیین شئون امام با تعبیر «عَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ مَفْرُوضُ الطَّاعَةِ؛ عالم و دانا در سیاست، واجب‌الاطاعه» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۲۰۲؛ ابن‌بابویه، ۱۳۷۶، ص ۶۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۵، ص ۱۲۶) از این امر یاد می‌کنند.

در زیارت‌نامه کبیره نیز از ائمه علیهم‌السلام با وصف «سَاسَةُ الْعِبَاد» یاد شده است. با این حال باید توجه داشت که مواجهه آنها با سیاست به‌عنوان ابزاری که فی‌نفسه موضوعیت داشته باشد، نبوده و ایشان از سیاست به‌منظور صرف کسب قدرت و حفظ آن استفاده نکرده‌اند بلکه از سیاست، به‌عنوان ابزاری در خدمت «تبلیغ آیین الهی» استفاده نموده‌اند (حقیقت، ۱۳۸۶، ص ۶۸-۶۵).

در یک گونه‌شناسی از مذاکرات سیاسی اهل‌بیت علیهم‌السلام می‌توان بر اساس نوع مخالفان، سه دسته کلی را از یکدیگر بازشناخت: ۱. مذاکرات میان دینی (برون دینی / حاکمیتی) که

۱. برای نمونه: «در خصوص مذاکرات سیاسی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله و سلم، نک‌به: قاسمی‌شوب، ۱۳۹۹، ص ۳۲-۷؛ همان، ۱۴۰۰، ص ۳۳-۱۶» و «در خصوص مذاکره سیاسی امام حسن علیه‌السلام، نک‌به: همان، ۱۳۹۹، ص ۱۴۱-۱۱۸».

میان پیامبران هر عصر با پیروان سایر ادیان، مشرکان یا کافران شکل می‌گرفت؛ ۲. مذاکرات درون دینی (میان مذهبی/میان حزبی) که میان معصومین علیهم السلام و جریان سیاسی حاکم غاصب متظاهر به توحید یا سایر گروه‌های دارای مواضع سیاسی انجام می‌شد؛ ۳. مذاکرات درون مذهبی (درون حزبی) که معطوف به جریان‌های انحرافی درون مذهب با کنش سیاسی بود. این نکته نیز شایان توجه است که مذاکرات سیاسی همواره در سطح رهبران سیاسی یا نمایندگان و فرستادگان ایشان جریان می‌یابد.

براین اساس، در مقاطعی که ائمه علیهم السلام بر مسند قدرت سیاسی تکیه داشتند مذاکرات حکومت توحیدی با سایر دولت‌ها نمود عینی دارد؛ چنان‌که بخش چشمگیری از فعالیت‌های سیاسی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در مقام رئیس حکومت و از طریق سفرای منتخب، در جهت تحقق اهداف دولت اسلامی و صیانت از حقوق و منافع آن در قبال قبایل و دولت‌های غیرمسلمان صورت می‌پذیرفت (عمید زنجانی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶). اما در ادواری که حق خلافت از ایشان سلب گردید و آن ذوات مقدس به‌عنوان رهبران جریان فکری-سیاسی در تقابل با حاکمیت غاصب قرار گرفتند مذاکرات سیاسی غالباً از نوع میان حزبی (درون دینی/میان مذهبی) قابل طبقه‌بندی است (شبان‌نیا، ۱۳۹۵، ص ۲۶-۵).

از منظر سطح‌بندی نیز می‌توان مذاکرات سیاسی در سیره معصومین علیهم السلام را به دو سطح «مذاکرات شخص معصوم» و «مذاکرات توسط نمایندگان» تقسیم نمود. سطح نخست خود به دو شاخه مذاکرات معصوم در جایگاه رهبر حکومت توحیدی و مذاکرات ایشان در مقام رهبر جریان فکری-سیاسی مخالف حکومت قابل تفکیک است که مذاکرات امام رضا علیه السلام با مأمون عباسی در زمره قسم اخیر قرار می‌گیرد (عمید زنجانی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶).

در سیره زندگانی ائمه علیهم السلام و به‌ویژه در صدر اسلام، مذاکره به‌عنوان راه‌حلی مسالمت‌آمیز به رسمیت شناخته شده است. از همان عهد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، از ظرفیت مذاکره برای ابلاغ معارف دینی و نیز حل و فصل منازعات با سایر قبایل و دولت‌ها بهره گرفته می‌شد، تا آن‌جا که به‌زعم برخی صاحب‌نظران، بسط و گسترش اسلام تا میزان زیادی مدیون گفتگوهای است که رسول مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و سلم با انگیزه‌های گوناگون در مراحل مختلف رسالت، آن را پی گرفتند و تأکید ورزیدند (شبان‌نیا، ۱۳۹۵، ص ۲۶-۵). حکومت اسلامی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، پس از تثبیت امنیت در مدینه، با ارسال نامه‌ها و فرستادگانی به سوی ملوک و امرا، ضمن اعلان تأسیس دولت اسلامی، ایشان را به اسلام فراخواند (پاک آیین، ۱۳۸۹، ص ۸۰-۷۸؛ امین، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۱۰۳). در ادوار بعدی نیز «مذاکره سیاسی» به‌عنوان ابزاری کاربردی و راهبردی در دوران خلافت امام علی، امام حسن و همچنین دوره امامت امام رضا

علیه‌السلام مورد استفاده آن حضرات قرار گرفت (قاسمی شوب، ۱۳۹۹، ص ۳۲-۷؛ همان، ۱۴۰۰، ص ۳۳-۱۶؛ همان، ۱۳۹۹، ص ۱۴۱-۱۱۸).

۲-۵. مروری بر اوضاع سیاسی دوران امام رضا علیه‌السلام

پیش از تبیین مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون، مروری بر شرایط سیاسی دوره امامت ایشان ضروری است. آن حضرت پس از شهادت امام کاظم علیه‌السلام در سال ۱۸۳ هجری قمری به امامت رسیدند و دوره بیست‌ساله امامت ایشان با خلافت هارون، امین و مأمون مقارن بود (ابن بابویه، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۸ و ۱۹). واکاوی سیره سیاسی امام در این سه برهه، نقشی کلیدی در فهم مذاکره ایشان با مأمون دارد.

هارون الرشید: در دوران هارون الرشید به دلیل خفقان سیاسی گسترده‌ای که بر جامعه اسلامی حاکم بود، مبارزات امام رضا علیه‌السلام به صورت کاملاً مخفیانه تداوم یافت. امام ابتدا با بستن در خانه خود بر روی همگان، چنین وانمود کردند که از مداخله در امور سیاسی کناره گرفته‌اند لیکن پس از فروکش کردن نسبی حساسیت‌های حکومت، به فراخوانی شیعیان حقیقی پرداخته و جلساتی سری تشکیل دادند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۱۴ و ۱۱۵). این اقدام در واقع از سرگیری فعالیت‌های سیاسی در قالب یک تاکتیک نوین بود.

حضرت با بهره‌گیری هوشمندانه از راهبرد تقیه، توانستند جو حاکم بر جامعه را بشکنند و در بصیرت‌افزایی سیاسی مردم مؤثر واقع شوند. به روایت صفوان بن یحیی، امام در این جلسات چنان سخنانی بیان می‌کردند که اصحاب بر جان ایشان از ناحیه هارون بیمناک می‌گشتند، اما امام می‌فرمودند: «لِيَجْهَدَ جَهْدَهُ فَلَا سَبِيلَ لَهُ عَلَيَّ؛ هر چه می‌خواهد تلاش کند، او بر من راهی ندارد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۲۶؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۵۵). گویا حضرت به این امر آگاه بودند هارون الرشید که به تازگی دستش به خون امام هفتم آلوده شده بود، تداوم چنین رویه‌ای را به مصلحت حکومت خویش نمی‌بیند (شفایی، ۱۳۹۰، ص ۲۱).

امین: پس از فوت هارون، خلافت به امین واگذار شد. در این مقطع، نزاع میان امین و برادرش مأمون بر سر تصاحب خلافت، فرصتی مغتنم برای تعامل گسترده‌تر امام با شیعیان در اقصی نقاط قلمرو اسلامی فراهم کرد. این تعاملات به تدریج به شبکه‌ای عظیم و پیچیده تبدیل شد که به تحکیم موقعیت و بسط نفوذ حضرت در بلاد گوناگون یاری می‌رساند؛

۱- سلطنت سیاسی اعراب در زمان «هارون» به اوج قدرت رسید. حد شرقی سلطنت، مرز چین بود و در غرب تا کرانه‌های اقیانوس اطلس بوده (دورانت، ۱۹۳۵، ج ۴، ص ۷۲) و به ثروت‌های هنگفتی نیز دست یافت (زیدان، ۱۳۳۳، ج ۲، ص ۱۵۵)؛ چنین بود که به تدریج در بغداد شکاکیت، دین‌گریزی، دنیاخواهی و هرزگی به مثابه پیامدهای ظلم و ترف، چهره خود را آشکار کرد (کرمر، ۱۳۷۵، ص ۸ و ۷).

چنان که پس از تحمیل ولایت عهدی، خود ایشان تصریح فرمودند: «إِنَّ كُتُبِي لِنَافِذَةٌ فِي الْأُمُصَارِ وَ مَا زِدْتَنِي مِنْ نِعْمَةٍ هِيَ عَلَيَّ مِنْ رَبِّي؛ نوشته‌های من در همه شهرها نافذ بود و نعمتی را که خداوند به من عطا فرموده است تو چیزی بر آن زیاد نکرده‌ای» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۱۵۱؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۷).

بی‌تردید یکی از اهداف راهبردی شکل‌گیری این شبکه، رصد مستمر تحولات سیاسی مناطق مختلف اسلامی بود. از همین جهت است که در پاسخ به دعوت قیام علویان به رهبری ابن طباطبای، حضرت دعوت آنان را برای پیوستن پذیرفتند، هر چند تا زمان رسیدن ایشان به کوفه، قیام سرکوب شده بود (همان، ص ۲۰۷ و ۲۰۸). این اقدام به‌طور ضمنی بر تلقی موافق امام با اصل قیام دلالت دارد. در موارد دیگری نیز این موافقت ضمنی مشاهده می‌شود، از جمله توصیه امام به یکی از هواداران محمد بن جعفر علوی مبنی بر تأخیر در پیوستن به وی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۹۱؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۸).

مأمون: این زمان که واپسین بُرهه امامت حضرت را تشکیل می‌دهد، به کلی با دو دوره پیشین متفاوت بوده و مشخصاً به مذاکره سیاسی میان امام و خلیفه انجامید. استقرار مأمون در خراسان و خلأ قدرت در سرزمین‌های غربی قلمرو اسلامی، بحران سیاسی ویژه‌ای آفرید؛ از یک سو مأمون با قتل برادرش امین، حمایت خاندان عباسی در بغداد را از دست داده بود (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۰ و ۱۶۱) و از سوی دیگر قیام ابن طباطبای با گستره‌ای وسیع، مناطقی چون کوفه، مدینه، مکه و حتی اهواز را دربر گرفته بود و با وجود سرکوب نسبی همچنان بخش‌هایی از آن در اختیار رهبران علوی و سایر مخالفان باقی‌مانده بود.^۲ در چنین شرایط بحرانی بود که مأمون نامه‌های متوالی برای دعوت از امام به مدینه ارسال کرد، اما امام هر بار با بهانه‌هایی از پذیرش دعوت او سر باز زدند تا اینکه سرانجام با وصول آخرین نامه، به‌رغم میل باطنی، به همراه مأموران حکومتی راهی مرو شدند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۸۸ و ۴۸۹؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۵۰).

هر چند نمی‌توان برخی اقدامات به‌ظاهر مثبت مأمون در قبال اهل بیت علیهم‌السلام را در قیاس

۱. محمد بن ابراهیم بن اسماعیل، معروف به ابن طباطبای که به همراه ابو السرایا فرمانده سپاهش، در سال ۱۹۹ به منظور مطالبه حق از دست‌رفته اهل بیت علیهم‌السلام قیام کرد. سپاه او توسط هرثمه بن أعین مأمور مأمون، در سال ۲۰۰ متحمل شکست شد (قاضی شوشتری، ۱۴۰۹، ج ۳۳، ص ۱۸۰). امام رضا علیه‌السلام قبلاً از قیام و شهادت او خیر داده بود (قطب راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۶۳).

۲. در شهرهای بصره و اهواز «زید بن موسی بن جعفر»، در یمن «ابراهیم بن موسی بن جعفر»، در فارس، «اسماعیل بن موسی بن جعفر»، در مکه «حسن افضس» و در مداین «محمد بن سلیمان» به قدرت رسیدند (یعقوبی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۶۲؛ ابن اثیر، ۱۳۵۱، ج ۱۰، ص ۲۴۴). حجاز به دست «محمد بن جعفر» افتاد و «احمد بن عمر بن خطاب ربیع» بر نصیبین و توابع آن چیره شد. در موصل «سید بن انس»، در میافارقین (از شهرهای کرد نشین ترکیه) «موسی بن مبارک بشکری» و در عراق عجم (ایالت جبال ایران) ابودلف عجلی به قدرت رسیدند (یعقوبی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۶۲؛ ابن‌بیططقی، ۱۳۶۷، ص ۳۰۵).

با دیگر خلفای عباسی به کلی نادیده گرفت اما تردیدی نیست که دعوت از امام رضا علیه‌السلام به خراسان و واگذاری ولایت عهدی به ایشان، برآمده از اعتقاد قلبی نبوده، بلکه یک تدبیر کاملاً سیاسی و خدعه‌آمیز به شمار می‌رفته است. ضرورت‌های سیاسی و موقعیت متزلزل خلافت نوپای مأمون، او را به مذاکره سیاسی با امام و تکریم اجباری ایشان سوق داد (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۵۱ و ۱۵۲). بدین سان هنگامی که مأمون پس از تثبیت پایه‌های قدرت خویش دریافت که وجود امام در مقام ولیعهدی دیگر تأمین‌کننده مطامع او نیست، به یکباره تغییر رویه داد و برای جلب رضایت خاندان عباسی راهی بغداد گردید. او در مسیر بازگشت ابتدا فضل بن سهل وزیر ایرانی خود را از سر راه برداشت (همان، ص ۱۶۳) و پس از آن امام رضا علیه‌السلام را به شهادت رساند (همان، ص ۲۴۰ و ۲۴۱؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۹ و ۲۷۰).

۳-۵. مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون

مأمون عباسی پس از غلبه بر برادرش امین و کشتن او، جانشین هارون الرشید گردید. در دوران حیات امام رضا علیه‌السلام، تقابل آن حضرت با مأمون بر سر عدم‌پذیرش ولایت عهدی، زمینه‌ساز شکل‌گیری سلسله مذاکراتی پیرامون این مسئله کاملاً سیاسی و حکومتی شد. در تحلیل چگونگی رابطه مأمون با شیعیان، دو دیدگاه کاملاً متمایز وجود دارد.

برخی بر این باورند که مأمون به حقانیت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام و خاندان ایشان آگاه و معتقد بود، تا آنجا که گروهی او را در زمره شیعیان به شمار آورده‌اند.^۱ اما دیدگاه غالب و مستند صاحب‌نظران بر آن است که التفات مأمون به شیعیان و گزینش امام رضا علیه‌السلام به ولایت عهدی، امری سراسر سیاسی و معطوف به تثبیت خلافت متزلزل خویش بوده است.^۳ براین اساس او در راستای سیاست خود، گروهی از آل ابی‌طالب را به مرو فراخواند تا از اقبال گسترده مردمی نسبت به امام رضا علیه‌السلام بهره‌مند گردد، حکومت خویش را مشروع‌نمایی کند و کنش‌های احتمالی امام و شیعیان را در تقابل با خلافت مهار نماید. به دستور مأمون این کاروان علوی از مدینه به سوی خراسان روانه شد و امام رضا علیه‌السلام

۱. برخی از «اهداف مأمون» از این مذاکرات و پیشنهاد خلافت و ولایت عهدی، شامل: «بهره‌مندی حکومت عباسی از ظرفیت اقبال مردمی نسبت به امام رضا علیه‌السلام»، «مشروع جلوه دادن اقدامات حکومت عباسی»، «مهار مقابله احتمالی امام رضا علیه‌السلام و شیعیان در برابر حکومت عباسی» بوده است (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳۹-۱۴۱، ۱۴۷، ۱۶۶ و ۱۶۷).

۲. دلایلی مانند: الف) برتری دادن علی علیه‌السلام با دلایل استوار، در مناظراتی که با علماء داشت. ب) ولیعهد نمودن امام رضا علیه‌السلام و تزویج دخترش برای او و به همسری دادن دخترش به امام جواد علیه‌السلام و نیکی به آن حضرت و بزرگداشت ایشان. ج) خوش رفتاری با شیعیان. د) فتوای مأمون مبنی بر حلال کردن متعه و سخن مشهور وی که گفته: «ای حیوان تو کیستی که آنچه خدا حلال کرده، حرام کنی؟! ه) اعتقاد وی به مخلوق بودن قرآن (مطابق اعتقاد شیعه)؛ به طوری که این اعتقاد، یکی از معایب او قلمداد شده است (امین عاملی، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۱۵۱ و ۱۵۲).

۳. سید جعفر مرتضی عاملی نیز معتقد است که اساساً مأمون جدیتی در پیشنهاد خلافت به امام رضا علیه‌السلام نداشت. وی مباحث گسترده‌ای را مطرح ساخته و در نهایت این پیشنهاد مأمون را تلاشی برای تثبیت خلافت خودش ارزیابی می‌کند (عاملی، ۱۳۹۸، ص ۲۸۶).

نیز ناگزیر در همین جمع، مدینه را به مقصد ایران ترک کردند. مسیر حرکت این کاروان از بصره بود و متصدی اعزام ایشان، فردی خراسانی به نام «جلودی» بود. با ورود کاروان به مرو، جلودی تمامی علویان را در یک‌خانه جای داد، اما برای امام رضا علیه‌السلام اقامتگاهی ویژه تدارک دید (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۸۹؛ ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۶، ص ۴۵۴). فرایند مذاکرات تحمیلی ولایت‌عهدی را می‌توان در دو مرحله متمایز صورت‌بندی کرد.

مرحله نخست: مأمون پس از استقرار امام در مرو، کوشید با فرستادن «فضل بن سهل» و «حسن بن سهل» به‌عنوان نمایندگان تام‌الاختیار خود، طرح تحمیل ولایت‌عهدی را پیش ببرد. این دو فرستاده، پیشنهاد رسمی ولایت‌عهدی را به امام علیه‌السلام تقدیم کردند لیکن با مخالفت صریح حضرت مواجه شدند. در این مرحله، فرستادگان مأمون که ناامید بودند به اهرم تهدید متوسل و به‌صراحت به امام گوشزد کردند که در صورت تداوم مخالفت، مأمون ایشان را خواهد کشت (همان، ص ۴۵۵؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۵۹).

مرحله دوم: با شکست مذاکرات نیابتی، مأمون شخصاً پای به میدان مذاکره نهاد و در دیداری مستقیم، موضوع را با امام در میان گذاشت. امام علیه‌السلام مخالفت خویش را با پذیرش ولایت‌عهدی به‌روشنی ابراز داشتند. مأمون اما در این مرحله با پیش‌کشیدن الگوی انتخاب «عمر بن خطاب» در شورای شش نفره، امام را به مرگ تهدید کرد (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۰؛ ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۶، ص ۴۵۵ و ۴۵۶). امام علیه‌السلام به‌ناچار و با عنایت به تهدید قتل، ولایت‌عهدی را مشروط به این شرط پذیرفتند که: «أَنْتِي لَا أَوْلِي أَحَدًا وَلَا أَعْزِلُ أَحَدًا وَلَا أَنْقُضَ رِسْمًا وَلَا سُنَّةً وَ أَكُونُ فِي الْأَمْرِ مِنْ بَعِيدٍ مُشِيرًا؛ احدی را نصب نکنم و احدی را عزل نکنم و رسم و سنتی را نشکنم و در این امر از دور اشاره کنم» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۴۰). بدین ترتیب «عهدنامه ولایت» به‌عنوان پیمانی رسمی میان مأمون و امام رضا علیه‌السلام به رشته تحریر درآمد و شهود بر آن گواهی دادند (امین‌عاملی، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۱۷۱-۱۶۵).

شایان‌ذکر است که مأمون پس از پذیرش ولایت‌عهدی توسط امام رضا علیه‌السلام، جلسات علمی متعددی با حضور علمای گوناگون تشکیل داد. در این جلسات، مناظرات متعددی میان امام رضا علیه‌السلام و دیگران، در حضور مأمون صورت گرفت که به‌طور عمده درباره مسائل اعتقادی و فقهی بود (طبرسی، ۱۴۱۷، ص ۳۹۶) با این حال بر اساس بررسی تطبیقی و با استناد به مفهوم‌شناسی دقیق مذاکره سیاسی که پیش‌تر ارائه گردید، هیچ‌یک از این مناظرات علمی را نمی‌توان در زمره مذاکره سیاسی به‌شمار آورد و در این چارچوب، قابل بررسی نیست.

گونه‌شناسی و ساختار مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون			
ردیف	مؤلفه تحلیلی	تعریف / گونه	مصداق در سیره امام رضا علیه‌السلام
۱	گونه مذاکره	درون‌دینی / میان‌حزبی	مذاکره رهبر جریان فکری-سیاسی (امام) با حاکم غاصب متظاهر به اسلام (مأمون)
۲	سطح مذاکره	شخص معصوم با حاکم غاصب	گفتگوی مستقیم امام در جایگاه رهبر جریان مخالف حکومت
۳	ماهیت	تحمیلی (اکراه و اجبار)	پذیرش ناشی از تهدید به قتل؛ نه از روی میل و اختیار
۴	مرحله اول	مذاکره نیابتی	اعزام فضل و حسن بن سهل؛ پیشنهاد رسمی + تهدید به قتل
۵	مرحله دوم	مذاکره مستقیم	دیدار مستقیم مأمون با امام؛ پیش کشیدن الگوی شورای شش نفره عمر
۶	نتیجه/برونداد	توافق مشروط	شرط ضمن عقد: عدم نصب، عزل، نقض رسم و سنت؛ مشاور از دور
۷	هدف راهبردی طرف مقابل	فریب / خنثی‌سازی	مشروع‌نمایی حکومت، مهار کنش‌های شیعیان، القای طمع‌ورزی امام

جدول ۱: گونه‌شناسی و ساختار مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون

۴-۵. اهداف امام رضا علیه‌السلام

بررسی منابع معتبر روایی و تاریخی نشان می‌دهد که پذیرش ولایت‌عهدی از سوی امام رضا علیه‌السلام بر پایه اجبار و اکراه بوده است. با تأمل در این روایات، اهداف راهبردی امام از این گفت‌وگوی تحمیلی بدین صورت می‌باشد.

۱-۴-۵. ضرورت حفظ جان امام و بقای شیعه

یکی از اساسی‌ترین اهداف امام رضا علیه‌السلام از پذیرش ولایت‌عهدی، صیانت از جان مبارک خویش و تضمین بقای جامعه شیعی بود (محمّدی اشتهاردی، ۱۳۷۷، ص ۷۲۷). چنان‌که از روایات معتبر برمی‌آید، مأمون صریحاً امام را در صورت امتناع از پذیرش

ولایت‌عهدی به قتل تهدید کرده بود. امام علیه‌السلام خود در پاسخ به پرسش «ریان بن صلت مروی» درباره چرایی این تصمیم، بدین حقیقت تصریح می‌فرماید: «... وَ دَفَعْتَنِي الضَّرُورَةَ إِلَى قَبُولِ ذَلِكَ عَلَيَّ إِكْرَاهًا وَ إِجْبَارًا بَعْدَ الْإِشْرَافِ عَلَيَّ الْهَلَاكِ عَلَيَّ أَنِّي مَا دَخَلْتُ فِي هَذَا الْأَمْرِ إِلَّا دُخُولَ خَارِجٍ مِنْهُ؛ وَ بِنَا بَرِ ضَرُورَتِ أَيْنَ أَمْرٍ (ولایت‌عهدی) را قبول کرده‌ام. من این عمل را ناخوش می‌داشتم، ولیکن چون مخیر شدم میان قبول این عمل و قتل، قبول این عمل را بر قتل برگزیدم» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳۹). از سوی دیگر، توجه به این واقعیت تاریخی ضروری است که تا پیش از ماجرای ولایت‌عهدی، شیعیان در سراسر جهان اسلام پیوسته از سوی ایادی حکومت عباسی تحت تعقیب و سرکوب قرار داشتند و در انزوای سیاسی-اجتماعی به سر می‌بردند؛ اما همین مذاکره سیاسی و پذیرش اجباری ولایت‌عهدی، فرصتی را پدید آورد تا نهضت‌های شیعی بتوانند به گونه‌ای آشکار در میان مردم حاضر شوند و به تعلیم آموزه‌های شیعی بپردازند (کرمانی‌نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲).

۲-۴-۵. خنثی‌سازی توطئه مأمون در القای طمع‌ورزی خاندان امامت به خلافت

مأمون از ورای تحمیل ولایت‌عهدی، در صدد بود تا چنین وانمود سازد که خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم با رویکردی منفعت‌طلبانه و از سر طمع، به دنبال تصاحب قدرت و خلافت هستند (فضل‌الله، ۱۳۸۲، ص ۱۱۰ و ۱۱۱؛ ارفع، ۱۳۸۲، ص ۵۱؛ واثقی‌راد، ۱۳۸۷، ص ۲۷۷). امام رضا علیه‌السلام در انتهای گفت‌وگوی خود با مأمون، با صراحت از این توطئه پرده بر گرفته، خطاب به وی می‌فرماید: «تُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يَقُولَ النَّاسُ إِنَّ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرَّضَا لَمْ يَزْهَدْ فِي الدُّنْيَا بَلْ زَهَدَتْ الدُّنْيَا فِيهِ أَلَا تَرَوْنَ كَيْفَ قَبِلَ وَلا يَةَ الْعَهْدِ طَمَعًا فِي الْخِلَافَةِ؛ با این کار خود می‌خواهی مردم بگویند که علی بن موسی الرضا علیه‌السلام بی‌میلی به دنیا نکرده، بلکه دنیا به او بی‌رغبتی کرده است. آیا نمی‌بینید که من باب طمع در خلافت، چگونه ولیعهدی را قبول کردم؟!» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳۹ و ۱۴۰). امام برای خنثی‌سازی این نقشه، هوشمندانه شروطی قاطع پیش نهادند: «أَنِّي لَا أَوْلِي أَحَدًا وَ لَا أَعْزِلُ أَحَدًا وَ لَا أَنْقُضُ رَسْمًا وَ لَا سُنَّةً وَ أَكُونُ فِي الْأَمْرِ مِنْ بَعِيدٍ مُشِيرًا؛ احدی را نصب نکنم و احدی را عزل نکنم و رسم و سنتی را نشکنم و در این امر از دور اشاره کنم» (همان). بدین ترتیب، امام رضا علیه‌السلام با تدبیری هوشمندانه، به‌رغم پذیرش ظاهری ولایت‌عهدی، عملاً هیچ نقشی در ساختار قدرت ایفا نکردند و مأمون را در دستیابی به مقاصد خود ناکام گذاشتند.

۵-۵. اصول مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون

رویکرد امام رضا علیه‌السلام در مذاکره با مأمون، حاوی آموزه‌های ارزشمندی در دیپلماسی سیاسی شیعه است. با کاوش در منابع معتبر، مهم‌ترین اصول حاکم بر این مذاکره در سه

ساحت «رفتاری-کرداری»، «بیانی-گفتاری» و «روانی-پنداری» قابل بررسی است که در ادامه به تبیین آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۵-۵. اصول رفتاری-کرداری

در بعد رفتار و کردار، التزام امام به دو اصل بنیادین «نرمش مصلحت‌آمیز» و «پابندی به پیمان» در فرایند مذاکره با مأمون و نمایندگان، از برجستگی ویژه‌ای برخوردار است.

۱-۱-۵-۵. نرمش مصلحت‌آمیز

یکی از مهم‌ترین اصول راهبردی امام در این مذاکره، اتخاذ نرمشی مصلحت‌آمیز در جهت تأمین منافع و مصالح کلان اسلام و امت اسلامی است. نرمش قهرمانانه، به معنای حرکت صحیح و منطقی در عرصه مذاکره سیاسی توأم با پاسداری از اصول و آرمان‌ها برای دستیابی به اهداف مطلوب است و نه عبور از خطوط قرمز، روی‌گردانی از راهبردهای اساسی یا دست‌شستن از آرمان‌ها که به عقب‌نشینی نظام اسلامی تعبیر گردد (یوسفیان و مؤدب، ۱۳۹۴، ص ۱۲۰-۸۵). در شرایط اختناق و سرکوب‌ناشی از قیام‌های علویان، امام علیه‌السلام ناگزیر بودند تا ضمن مشروعیت‌بخشیدن به نظام حاکم با نرمشی مصلحت‌جویانه، فشارهای تخریبی را خنثی سازند. مشابه همان رویه‌ای که در جریان صلح امام حسن علیه‌السلام نیز تجربه شده بود (عمید زنجانی، ۱۳۸۴، ج ۹، ص ۱۵۴).

براین اساس تعامل امام با مأمون با لحاظ قاعده مصلحت و نرمشی معطوف به صلاح امت اسلامی رقم خورد. امام رضا علیه‌السلام خود، ضمن مقایسه موقعیت خویش با حضرت یوسف علیه‌السلام^۱ و باتکیه بر قاعده ضرورت می‌فرمایند: «یوسف درحالی که نبی و رسول بود، ضرورت او را بر آن داشت که سرپرستی خزائن عزیز مصر^۲ را بپذیرد و به عزیز مصر گفت: مرا سرپرست خزائن این سرزمین قرار ده؛ به‌درستی که من حافظ و دانایم (یوسف/۲۲)»^۳ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳۸ و ۱۳۹). بر پایه «قیاس اولویت»، با آن که حکومت عزیز مصر حکومتی باطل و مشرکانه بود، یوسف نبی علیه‌السلام برای نجات جان مردم و مبارزه با شرک آن را پذیرفت؛ امام رضا علیه‌السلام نیز به‌رغم باطل بودن مبنای حکومت مأمون به جهت «مصلحت» به پذیرش ولایت‌عهدی تن دادند.

۱. عزیز مصر با وجود آن که حکومتش، حکومتی باطل و حتی مشرکانه بوده؛ اما یوسف پیامبر الهی علیه‌السلام به‌خاطر مصالحی، سرپرستی خزائنش را برعهده گرفت.

۲. در این جا مقصود از «عزیز»، همان پادشاه است؛ چنان که در قرآن مضمون این سخن، با واژه «ملک»؛ یعنی پادشاه همراه است.
 ۳. أَنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَضْلَحَكَ اللَّهُ كَيْفَ صِرْتَ إِلَى مَا صِرْتَ إِلَيْهِ مِنَ الْمَأْمُونِ وَ كَأَنَّهُ أَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْحَسَنِ الرُّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا هَذَا أَيُّهُمَا أَفْضَلُ النَّبِيُّ أَوْ الْوَصِيُّ فَقَالَ لَا بَلِ النَّبِيُّ قَالَ فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ مُسْلِمٌ أَوْ مُشْرِكٌ قَالَ لَا بَلِ مُسْلِمٌ قَالَ فَإِنَّ الْعَزِيزَ عَزِيزَ مِصْرَ كَانَ مُشْرِكًا وَ كَانَ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَبِيًّا وَ إِنَّ الْمَأْمُونُ مُسْلِمٌ وَ أَنَا وَصِيٌّ وَ يُوسُفُ سَأَلَ الْعَزِيزَ أَنْ يُؤْتِيَهُ حَبْنَ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ وَ أَنَا أُجِيرُ عَلَى ذَلِكَ وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ قَالَ حَافِظٌ لِمَا فِي يَدَيْ عَالِمٍ بِكُلِّ لِسَانٍ.

باید در نظر داشت که در دوران عباسی، یکپارچگی جامعه اسلامی سخت در معرض تهدید بود و امنیت در مخاطره جدی قرار داشت و به دنبال آن، فقر، قحطی و جنگ نیز اجتناب‌ناپذیر بود (درخشه و حسینی فائق، ۱۳۹۴، ص ۲۸ و ۲۹). افزون بر این، قیام‌های پیاپی علویان که از عهد منصور عباسی پیوسته تحت ظلم و شکنجه بودند، از چالش‌های اساسی خلافت به شمار می‌رفت (الله اکبری، ۱۳۸۱، ص ۹۷-۹۵). مجموع این شرایط، امام را بر آن داشت تا همان ضرورتی که یوسف علیه‌السلام را به پذیرش سرپرستی خزائن واداشت، به طریق اولی در خود مشاهده کنند و با نرمشی منطقی، به سامان‌دهی امت اسلامی گام نهند. بدین‌سان، مصلحت اسلام و مسلمین اقتضا می‌کرد که با انعطافی خردمندانه، مسیر گفت‌وگو و توافق هموار گردد.

۲-۱-۵-۵. پایبندی به پیمان

یکی دیگر از اصول رفتاری برجسته امام در این مذاکره، پایبندی به عهد و پیمان با مأمون می‌باشد. شواهد معتبر روایی-تاریخی نشان می‌دهد که امام رضا علیه‌السلام تا پایان عمر شریف خود به پیمان ولایت‌عهدی وفادار ماندند و هیچ‌گونه گزارش معتبری دال بر نقض عهد از سوی ایشان، نه در گفتار و نه در عمل، ثبت نشده است. از این‌رو زمانی که «فضل بن سهل» وزیر مأمون برای دفع خطر او نسبت به خود، توطئه سرنگونی‌اش را در سر پروراند و به این منظور، به امام علیه‌السلام درخواست همکاری کرد، حضرت با او همکاری نکرد و مأمون را از این توطئه آگاه ساخت (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۷). این اقدام امام علیه‌السلام از آن جهت بود که نمی‌خواستند از هر وسیله‌ای برای رسیدن به قدرت استفاده کنند؛ اما مأمون هرگز به پیمان خود وفادار نماند و با شهادت امام علیه‌السلام اثبات کرد که از اول مسئله ولایت‌عهدی را از روی ریاکاری به امام علیه‌السلام واگذار کرده است.

حتی امام رضا علیه‌السلام در اولین خطابه پس از ولایت‌عهدی، وقتی مردم برای عرض تبریک و تهنیت نزد وی جمع شده بودند با تعریض بر احتمال پیمان‌شکنی مأمون بر اهمیت وفاداری به عهد و پیمان تأکید دارد: «همانا مأمون خلافت و امارت را پس از خود به من سپرده است، اگر بعد از مأمون زنده باشم، پس هر کس عقد و پیمانی را که خداوند به حفظ و نگهداری آن امر فرموده بگشاید و گره‌های را که خداوند محکمی آن را خواسته سست کند و بشکند، حریم و قرق‌گاه خدا را ناچیز گرفته و تعدی نموده و شکسته و محرّمات الهی را حلال دانسته است؛ زیرا بدین کار، حق پیشوا را ضایع کرده و امرش را اطاعت ننموده و به اسلام و آئین خداوند بی‌حرمتی کرده است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۴۷ و ۱۴۸).

امام رضا علیه‌السلام در این روایت، اولاً احتمال نقض پیمان ظاهری از سوی مأمون و

کارگزاران حکومتی را به صورت سر بسته به مردم تذکر دادند و ثانیاً در ادامه روایت، نسبت به حق حاکمیت ائمه علیهم‌السلام به عنوان یک حق الهی روشنگری کردند. از این رو در همین سخنرانی یادآوری می‌فرماید که مبدا این حق حاکمیت، پس از آن که یک بار از امام علی علیه‌السلام غصب شد، دوباره غصب گردد (همان)؛ بنابراین از دیدگاه امام رضا علیه‌السلام، این پیمان ظاهری، راه را برای رسیدن اهل بیت علیهم‌السلام به حق حاکمیتی که از سوی خدا به آن‌ها داده شده و سالیان سال از سوی حکام اموی و عباسی غصب شده بود باز می‌کرد و از این نظر حائز اهمیت بود.

۲-۵-۵. اصول گفتاری-بیانی

و اکاوی منابع روایی و تاریخی مرتبط با مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون، امکان شناسایی دو اصل بنیادین را در حوزه «چگونگی گفتار و نحوه بیان» فراهم می‌سازد که می‌توان آن‌ها را به مثابه دستورالعمل‌های ضروری در مذاکره سیاسی تلقی نمود.

۱-۲-۵-۵. مراعات حکمت در گفت‌وگو

از آنجا که بخشی از فرایند مذاکره سیاسی در قالب گفت‌وگو تحقق می‌یابد، ضروری است که این گفت‌وگوها بر بنیاد منطق و استدلال استوار گردد. یکی از مؤثرترین شیوه‌ها برای اقناع طرف مقابل در مواجهه با دیدگاه‌های متعارض، بهره‌گیری از استدلال منطقی است و مذاکره‌کنندگان باید با اتکا به منطق، در گفت‌وگوها سخن بگویند (آقایی، ۱۳۸۷، ص ۲۱۲).

واژه «حکمت» در لغت به معنای «منع کردن» است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۶۰۵) و از آن رو که دانش منطق و استدلال، مانع از فساد و انحراف می‌گردد، به آن حکمت گفته می‌شود. ویژگی بارز حکمت آن است که به سبب استواری و دقت، راه نفوذ شبهات را می‌بندد؛ چنان که زمخشری در تعریف آن می‌گوید: «حکمت، سخن استوار و درست است و آن عبارت است از دلیل روشن‌گر حق و برطرف‌کننده شبهه» (زمخشری، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۲۰۶).

نمایندگان حکومت توحیدی با کاربست اصل مراعات حکمت در گفت‌وگو قادرند مغالطه‌ها را کشف و راه خدعه و نیرنگ را بر روی طرف مقابل سد نمایند. نمونه بارز این امر در جریان مذاکره امام رضا علیه‌السلام با مأمون مشاهده می‌شود؛ هنگامی که مأمون با هدف فریب افکار عمومی و موجه جلوه دادن حکومت خود به امام گفت: «من در نظر دارم که خودم را از خلافت عزل کنم و آن را به تو واگذارم و با تو بیعت کنم»، امام علیه‌السلام در قالب استدلالی امتقن بدو فرمودند: «اگر این خلافت حقّ توست و خداوند آن را برایت

۱. امام رضا علیه‌السلام، اینجا در قالب «دو قضیه شرطیه متصل» به استدلال پرداخته‌اند که در هر دو حالت، می‌خواهد چنین اثبات فرماید که مأمون در هیچ حالتی، حقّ واگذاری حکومت را ندارد؛ در نتیجه، پرده از تبت مأمون برای عموم مردم برمی‌دارد و

قرار داده است، پس جایز نیست جامه‌ای را که خداوند بر تو پوشانده است، در آوری و بر دیگری بپوشانی؛ و اگر خلافت حق تو نیست، تو حق نداری چیزی را که متعلق به تو نیست، به من واگذاری!» (ابن بابویه، ۱۳۶۷، ص ۱۲۵). امام با این بیان استدلالی به مأمون و حاضران فهماندند که او در هر دو صورت، حقی در واگذاری حکومت به دیگری ندارد و در نتیجه، از این پیشنهاد نیات و مقاصدی دیگر را دنبال می‌کند. قابل توجه آن که بلافاصله پس از این استدلال، لحن مأمون به تهدید تغییر یافت.

۲-۲-۵. صراحت در بیان و روشنی کلام

صراحت در بیان و روشنی کلام از دیگر اصول برجسته امام رضا علیه‌السلام در مذاکره سیاسی با مأمون به‌شمار می‌رود. آن حضرت، با وجود آن که به دنبال اهانت به طرف مقابل یا افزایش حساسیت وی نبودند، در مسائل حیاتی و آنچه می‌توان «خطوط قرمز» نامید، بی‌هیچ تعارفی به بیان حق می‌ایستادند و هرگز از آن کوتاه نمی‌آمدند. یکی از آشکارترین مصادیق این صراحت، تعیین و اعلام شروط ولایت‌عهدی در گفت‌وگوی مستقیم با مأمون است که کاملاً شفاف و عاری از هرگونه تقیه یا عدول از مواضع اصولی مطرح گردید.

شروطی که امام به‌عنوان پیش‌شرط‌های قطعی پذیرش ولایت‌عهدی بر آنها تأکید و اصرار ورزیدند، عبارت بود از: «۱. احدی را به عنوان والی در کار دولتی منصوب نکند. ۲. هیچ کس را عزل نکند. ۳. هیچ رسمی را نقض نکند. ۴. در امور دولتی مشاوره از دور باشد» (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۰). بی‌گمان، همین صراحت در بیان، شفافیت در کلام و ایستادگی بر مواضع اصولی، از جمله عوامل اصلی بود که مأمون را از دستیابی کامل به اهداف و مطامع سیاسی‌اش بازداشت.

۳-۵-۵. اصول پنداری

بخشی از اصول قابل‌شناسایی در مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون، ناظر به بایدها و نبایدهایی در حوزه «جهت‌دهی و کنترل افکار عمومی» و نیز «تأثیرگذاری بر طرف مقابل» است که مذاکره‌کنندگان ضرورتاً باید به آنها ملزم بوده و نظام فکری و پنداری خود را بر پایه آنها استوار سازند.

۱-۳-۵-۵. اقناع افکار عمومی

یکی از اصول برجسته در مذاکرات سیاسی، لزوم اقناع افکار کسانی است که مذاکره‌کننده به‌نوعی نمایندگی آنان را بر عهده دارد. امام رضا علیه‌السلام در این مذاکره، رویه‌ای را در پیش گرفتند که

روشنگری می‌نماید؛ دو قضیه شرطیه متصل، بدین صورت است: ۱. اگر حکومت حق الهی توسط پس حق واگذاری به غیر را نداری؛ زیرا خداوند آن را بخشیده است. ۲. اگر حکومت حق الهی تو نیست، پس باز هم حق واگذاری نداری؛ زیرا هیچ حقی نسبت بدان نداری.

هم‌سو با تکلیف الهی، پاسخ‌گوی جامعه تحت رهبری خویش باشند و در جهت تنویر اذهان آنان اقدام نمایند. حضرت در حقیقت در دو سطح به‌عنوان نماینده و راهبر مردم شناخته می‌شدند: در سطح نخست و محدودتر، نماینده شیعیان و در سطح دوم و عام‌تر، نماینده تمامی مسلمانانی که امام را به‌عنوان شخصیتی معنوی و از ذریه پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله و سلم محترم می‌داشتند. گزارش‌های معتبر روایی و تاریخی گواه آن است که امام در هر دو سطح به اقتناع افکار عمومی درباره این گفت‌وگوها اهتمام ورزیدند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۶۴؛ قطب راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۶۳ و ج ۲، ص ۷۶۷). امام رضا علیه‌السلام برای اقتناع افکار عمومی و روشنگری، بر دو علت عمده در پذیرش ولایت‌عهدی استشهاد می‌فرمودند: دلیل اول «اکراه و اجبار از سوی مأمون برای پذیرش ولایت‌عهدی»^۱ و دلیل دوم «اضطرار یا همان ضرورت زمانه بوده است» (همان).

در این زمینه باید توجه داشت که در نگاه اسلام، حکومت صرفاً وسیله‌ای برای تحقق اهداف دینی است و موضوعیت ذاتی ندارد؛ از این رو باید در اختیار انسان‌های شایسته، معنوی و زاهد پیشه‌ای باشد که از تطاول فاسقان بر جان، مال و ناموس مردم جلوگیری کنند. با این حال در عرف زمانه امام رضا علیه‌السلام دیدگاهی غلط رواج یافته بود که میان معنویت و حکومت ناسازگاری می‌دید. از همین رو حضرت خود را موظف می‌دیدند که این ذهنیت نادرست را اصلاح فرمایند.

در روایتی امام در پاسخ به «ریان بن صلت» چنین فرمودند: «خدا می‌داند که من نسبت به آن میلی نداشتم ولی پس از آن که میان قبول آن و قتل مخیر شدم، آن را بر قتل ترجیح دادم. شگفتا از این مردم! مگر نمی‌دانند که یوسف در حالی که نبی و رسول بود، ضرورت او را بر آن داشت که سرپرستی خزائن عزیز مصر را بپذیرد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳۸ و ۱۳۹) و در ادامه فرمودند: «مرا نیز ضرورت به قبول آن واداشت» (همان). در روایتی دیگر نیز، امام پاسخی مشابه به یکی از خوارج ارائه فرمودند (قطب راوندی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۷۶۶ و ۷۶۷). بدین ترتیب، امام با بهره‌گیری از جایگاه مورد اتفاق حضرت یوسف علیه‌السلام در قرآن و باور عمومی مسلمانان، از این پیش‌دانشته برای رفع تردید و دفع شبهه مردم نسبت به زهد و دنیاگریزی خویش استفاده کرده، آنان را از حیث فکری و اندیشه‌ای اقتناع می‌ساختند (بصری، ۱۳۹۲، ص ۲۳۰).

۱. در این خصوص، امام رضا علیه‌السلام اجبار خود را، با اجبار تاریخی امیرالمؤمنین علیه‌السلام در داخل شدن به شورای شش نفره بر اساس وصیت عمر بن خطاب، مقایسه کرده است (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۴۱). بنابر حکم عقل، دفع ضرر، اگرچه ضرر احتمالی باشد، بر انسان واجب است و اکراه و یا اجبار، از مصادیق ضرر است؛ از این رو، امام رضا علیه‌السلام در این روایت، یکی از دلایل پذیرش ولایت‌عهدی را همین مسئله دانسته است. بدین ترتیب، پذیرش ولایت‌عهدی مأمون که بنابر حکم اولیه دین حرام است، بر اثر اکراه و تا زمان وجود آن، منتفی می‌گردد؛ زیرا مأمون به‌رغم وجهه علمی، از لحاظ شخصیت سیاسی کسی است که برادر خود امین را برای دست‌یابی به حکومت به قتل رسانده بود (بصری، ۱۳۹۲، ص ۲۳۵ و ۲۳۶).

۲. امام رضا علیه‌السلام در روایتی، در خصوص پذیرش ولایت‌عهدی، به مسئله اضطرار و ضرورت، اشاره کرده‌اند. به نقل اباصلت و دیگران، امام علیه‌السلام بعد از پذیرش ولایت‌عهدی دست‌های خود را به طرف آسمان بلند کرده و پس از آن که خود را در این پذیرش مُکَره و مُضطر معرفی می‌کند، با اشاره‌ای لطیف عمل یوسف پیامبر علیه‌السلام در مقابل عزیز مصر را مستندی بر اقدام خود دانسته و از خداوند می‌طلبد که همان‌گونه که بنده و نبی خود یوسف را در هنگامه ولایت‌پذیری عزیز مصر مؤاخذه نکرده‌ای، مرا نیز در پذیرش ولایت‌عهدی مأمون مؤاخذه نکن (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۹؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۶۴).

۲-۳-۵. هوشیاری و عدم اعتماد کامل

هوشیاری و پرهیز از اعتماد کامل به طرف مقابل، از مهم ترین اصول روانی-پنداری امام در این مذاکره به شمار می رود. اگرچه مأمون در گفتار ظاهری خود بر حق حاکمیت ائمه علیهم السلام تأکید می کرد، اما امام هرگز به وی اعتماد نمودند و نزد شیعیان به صورت آشکار و نزد دیگران به گونه ای کنایه آمیز، از سوءنیت مأمون پرده برمی داشتند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۹؛ همان، ج ۲، ص ۱۴۱-۱۳۹؛ مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۳؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۶۴؛ قطب راوندی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۷۶۷).

افزون بر این امام با رد پیشنهادهای خلاف نشان دادند که مأمون نمی تواند از ایشان برای پیشبرد مقاصد شوم خود بهره برداری اِزبازی کند و ناتوانی خویش در اجرای عدالت را به امام نسبت دهد. بر همین اساس پس از انعقاد پیمان ولایت عهدی، هرگاه مأمون به بهانه های گوناگون می کوشید امام را مستقیماً درگیر مسائل حکومتی سازد تا ضعف ها و مشکلات را به نحوی به ایشان منسوب کند، امام با اتکا بر عدم اعتماد به وی، قاطعانه پیشنهادهایش را رد کرده و او را به شروط پیمان ارجاع می دادند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۶ و ۱۶۷).

۳-۳-۵. استقامت روحی و عدم خودباختگی

اتکاء عمل و اعتماد به نفس، یکی از پایه های ترین اصول پنداری در مذاکره سیاسی است (آقایی، ۱۳۸۷، ص ۲۱۲). پرهیز از خودباختگی و شیفتگی در برابر اندیشه ها، امکانات، نیروها و اعوان طرف مقابل، از ضروریاتی است که مذاکره کنندگان حکومت توحیدی باید سخت بدان پایبند باشند. چه بسا طرف مقابل برای قدرت نمایی و پیشبرد اهداف از پیش تعیین شده، از هر اِزبازی بهره گیرد (شبان نیا، ۱۳۹۹، ص ۱۲۸). از این رو برخورداری از استقامت روحی در گفت و گوها، ضمن جلوگیری از خودباختگی، عاملی تعیین کننده در موفقیت مذاکره سیاسی محسوب می شود. در تمامی مراحل مذاکره امام رضا علیه السلام با مأمون نشانه های آشکاری از این استقامت روحی و پرهیز از خودباختگی به چشم می خورد. اوج این ایستادگی آن جاست که حتی در لحظه تهدید و اجبار به پذیرش ولایت عهدی، امام با صلابت فرمودند:

«قَدْ نَهَانِي اللهُ عَزَّوَجَلَّ أَنْ أَلْقِيَ بِيَدِي إِلَى التَّهْلُكَةِ، فَإِنْ كَانَ الْأَمْرُ عَلَيَّ هَذَا فَاَفْعَلْ مَا بَدَأَ لَكَ، وَأَنَا أَقْبَلُ ذَلِكَ، عَلَى أُمَّي لَا أَوْلَى أَحَدًا، وَلَا أَعَزُّ أَحَدًا، وَلَا أَنْقُضُ رَسْمًا وَلَا سُنَّةً، وَأَكُونُ فِي الْأَمْرِ مِنْ بَعِيدٍ مُشِيرًا؛ خداوند عز و جل مرا نَهی فرموده از این که با دست خود، خویش

۱. به عنوان نمونه، می توان به موردی که مأمون از امام رضا علیه السلام تقاضا کرد تا ایشان برای یک شهر، فرمانداری مورد اعتماد معرفی کند، اشاره نموده که امام علیه السلام در پاسخ، شرط های قبول ولایت عهدی را به او یادآور شدند و پذیرفتند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۶ و ۱۶۷).

را به کشتن دهم. حال که چنین است، پس هر طور صلاح می‌دانی، عمل کن و من آن را می‌پذیرم، به شرط آن که کسی را عزل و نصب نکنم و آیین و قانونی را نقض نکنم و دورا دور مشورت دهم» (ابن بابویه، ۱۳۶۷، ص ۱۲۵).

ماتریس اصول مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام				
ردیف	ساحت	اصل راهبردی	مفهوم و مصداقی	کارویژه راهبردی
۱	رفتاری - کرداری	نرمش مصلحت‌آمیز	انعطاف خردمندانه؛ قاعده ضرورت؛ قیاس اولویت شاهد: استشهاد امام به پذیرش سرپرستی خزائن از سوی حضرت یوسف علیه‌السلام در حکومت مشرکانه	خنثی‌سازی فشار خروج از انفعال
		پابندی به پیمان	وفای به عهد؛ اخلاق‌مداری شاهد: عدم همکاری با توطئه فضل بن سهل علیه‌مأمون	حفظ اعتماد عمومی اثبات حقانیت
۲	بیانی - گفتاری	حکمت در گفت‌وگو	استدلال منطقی سدّ خدعه شاهد: پاسخ استدلالی به پیشنهاد خلافت	خلع سلاح منطقی طرف مقابل
		صراحت در بیان	شفافیت؛ خط قرمز؛ شروط چهارگونه شاهد: اعلام قطعی عدم نصب، عزل، نقض رسم و مشورت از دور	مهار قدرت تعیین مرز همکاری
۳	روانی - پنداری	افتناع افکار عمومی	تنویر اذهان؛ الگوی قرآنی شاهد: پاسخ به «ریان بن صلت» و «خارجی» با الگوی اضطرار حضرت یوسف علیه‌السلام	دفع شبهه دنیاطلبی حفظ سرمایه اجتماع.
		هوشیاری	واقع‌بینی سیاسی؛ ردّ بهره‌برداری ابزاری شاهد: ارجاع مأمون به شروط پیمان، خودداری از ورود به امور اجرایی	خنثی‌سازی اهداف پنهان
		استقامت روحی	عدم خودباختگی؛ ایستادگی بر مواضع؛ اقتدار در اکراه شاهد: تعیین شروط به‌رغم تهدید	تعیین دستور کار در اوج بحران

۶. نتیجه گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی توصیفی-تحلیلی و با مبنا قراردادن مفهومی شاخص و عملیاتی از «مذاکره سیاسی»، به بررسی تطبیقی گفتگوهای تحمیلی امام رضا علیه السلام با مأمون عباسی در جریان ولایت عهدی پرداخت. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که بر خلاف تصور رایجی که اسلام را فاقد سازوکارهای مسالمت‌آمیز حل اختلاف می‌پندارد، سیره سیاسی معصومان علیهم السلام - و به طور مشخص امام رضا علیه السلام - مشحون از مصادیق ارزشمند مذاکره سیاسی در چارچوب اصول اسلامی است.

بر اساس تحلیل تطبیقی صورت گرفته، مذاکره امام با مأمون در زمره مذاکرات «درون دینی / میان حزبی» و در سطح «شخص معصوم با حاکم غاصب» قابل طبقه‌بندی است که در شرایط اکراه و اجبار و طی دو مرحله متمایز نیابتی و مستقیم به وقوع پیوست. امام با وجود اشراف بر نیات فریبکارانه و خدعه‌آمیز مأمون، با کاربست راهبرد «نرمش مصلحت‌آمیز»، ضمن پاسداری از خطوط قرمز و آرمان‌های اصیل اسلامی، به این مذاکره تن دادند. این انتخاب راهبردی، محصول تحلیل دقیق امام از موازنه قدرت و ضرورت‌های زمانه، از جمله تهدید موجودیت شیعه و فروپاشی وحدت جامعه اسلامی در سایه قیام‌های پیاپی و سرکوب‌های خونین عباسیان بود.

استخراج اصول حاکم بر این مذاکره در سه ساحت «رفتاری-کرداری»، «بیانی-گفتاری» و «روانی-پنداری»، الگویی جامع از دیپلماسی شیعی را ترسیم می‌نماید. التزام امام به «پایبندی به پیمان»، حتی در مواجهه با بدعهدی طرف مقابل و ازسوی دیگر «هوشیاری و پرهیز از اعتماد کامل» به او، دوروی یک سکه در اصول رفتاری و پنداری هستند که توأمان بر ضرورت اخلاق‌مداری و واقع‌بینی در عرصه مذاکره تأکید دارند. همچنین، «صراحت در بیان شروط» و «مراعات حکمت و استدلال منطقی» در گفتار، نشان‌دهنده عزت‌مداری و عقلانیت در دیپلماسی امام است. «اقناع افکار عمومی» نیز به عنوان اصلی محوری در ساحت پندار، بیانگر آن است که موفقیت در مذاکره، صرفاً به نتیجه مذاکرات با طرف مقابل محدود نبوده، بلکه مدیریت برداشت عمومی و حفظ سرمایه اجتماعی، رکن اساسی راهبرد امام را تشکیل می‌داده است.

دستاوردهای این مذاکره، علی‌رغم تحمیل ظاهری ولایت عهدی، کاملاً راهبردی و در راستای اهداف کلان امامت ارزیابی می‌شود. خنثی‌سازی طرح مأمون برای مخدوش نمودن چهره زهدگرایانه اهل بیت علیهم السلام، حفظ جان امام و مهم‌تر از آن، تضمین بقای جامعه شیعی و خروج از انزوای سیاسی، از جمله نتایج ملموس این کنش خردورزانه

بود. در مجموع، مذاکره سیاسی امام رضا علیه‌السلام با مأمون، فراتر از یک واقعه تاریخی، تجلی هوشمندی و تدبیر در مکتب سیاسی اهل‌بیت علیهم‌السلام و الگویی الهام‌بخش برای سیاست‌ورزی مبتنی بر عقلانیت توأم با پابندی به اصول اخلاقی و دینی است.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم (۱۳۸۹ش). مترجم: ناصر مکارم شیرازی. قم: علی ابن ابی طالب علیه السلام.
- ابن اثیر، ابوالحسن عزّ الدین علی بن محمد (۱۳۵۱ش). **تاریخ کامل**. تهران: علم.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (۱۳۷۹ش). **المناقب**. قم: علامه.
- ابن طقطقی، محمد بن علی (۱۳۶۷ش). **تاریخ فخری**. تهران: علمی و فرهنگی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶ش). **الأمالی**. تهران: کتابچی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ش). **عیون أخبار الرضا علیه السلام**. تهران: جهان.
- ابو الفرج الأصفهانی، علی بن الحسین (۱۴۱۶ق). **مقاتل الطالبین**. قم: الشریف الرضی.
- ارفع، سید کاظم (۱۳۸۲ش). **سیره عملی اهل بیت علیهم السلام**. تهران: فیض کاشانی.
- امین عاملی، سید محسن (۱۳۷۶ش). **سیره معصومان علیهم السلام**. تهران: سروش.
- ایوانز، گراهام و نونام، جفری (۱۳۸۱ش). **فرهنگ روابط بین الملل**. مترجم: حمیرا مشیرزاده و حسین شریفی طراز کوهی. تهران: میزان.
- آخوندی، مصطفی (۱۳۸۴ش). **جهاد: ترجمان عزت و سربلندی**. قم: زمزم هدایت.
- آقایی، سید داود (۱۳۸۷ش). **آداب دیپلماسی و فنون مذاکره**. تهران: دانشگاه تهران.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۷۶ش). **فرهنگ معاصر انگلیسی - فارسی**. تهران: فرهنگ معاصر.
- بصری، حمیدرضا (۱۳۹۲ش). **پاسخ های امام رضا علیه السلام به شبهات پذیرش ولایت عهدی با تکیه بر کتاب عوالم**. مجموعه مقالات آموزه های رضوی در کتاب عوالم العلوم. دانشگاه علامه طباطبائی. ۲۴۰-۲۲۷.
- پاک آیین، محسن (۱۳۸۹ش). **سفیران پیامبران و دیپلماسی نبوی**. تهران: فرهنگ سبز.
- تدینی، عباس (۱۳۸۰ش). **حقوق بین الملل عمومی**. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- حقیقت، سید صادق (۱۳۸۶ش). **مبانی، اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی**. قم: پژوهشگاه فرهنگ اسلامی.
- حییم، سلیمان (۱۳۶۸ش). **فرهنگ بزرگ انگلیسی - فارسی حییم**. تهران: فرهنگ معاصر.
- درخشه، جلال و حسینی فائق، سید محمد مهدی (۱۳۹۳ش). **سیره سیاسی امام رضا علیه السلام در برخورد با حکومت جور (مطالعه موردی: ولایت عهدی)**. فرهنگ رضوی. ۱۱(۱). ۳۱-۷.
- درخشه، جلال و حسینی فائق، سید محمد مهدی (۱۳۹۴ش). **مولفه های سیاست ورزی در سیره امام رضا علیه السلام**. فرهنگ رضوی. ۱۲(۳). ۳۴-۷.
- دورانت، ویلیام جیمز (۱۹۳۵م). **تاریخ تمدن**. مترجم: احمد آرام. تهران: علمی و فرهنگی.
- زبیدی، محمد بن محمد مرتضی (۱۴۱۴ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**. بیروت: دارالفکر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۹ق). **أساس البلاغہ**. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- زیدان، جرج (۱۳۳۳ق). **تاریخ تمدن اسلام**. مترجم: علی جواهر کلام. هران: امیر کبیر.
- شاو، ملکم (۱۳۷۴ش). **حقوق بین الملل**. مترجم: محمدحسین وقار. تهران: اطلاعات.
- شاهرودی، محمدرضا و قاسمی شوب، محمد (۱۴۰۰ش). **اصول مذاکرات سیاسی بر اساس منابع اسلامی با**

- تاکید بر مذاکرات عصر پیامبر(ص).** مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی. ۱۶(۵۵). ۳۳-۱۶.
- شبان نیا، قاسم(۱۳۹۵ش). کاربست مذاکره در دیپلماسی کشور اسلامی. حکومت اسلامی. ۷۹. ۲۶-۵.
- شبان نیا، قاسم(۱۳۹۹ش). **مذاکره دولت اسلامی با سایر دول از منظر فقه اسلامی.** قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص).
- شرتونی، رشید(۱۴۲۹ق). **مبادی العربیه المجلد الرابع (قسم الصرف).** قم: دارالعلم.
- شفایی، امان‌الله(۱۳۹۰ش). **جریان‌شناسی کلامی-سیاسی عصر امام رضا علیه‌السلام.** تاریخ اسلام. ۱۰(۴). ۴۰-۷.
- صفریان گرمه‌خانی، روح‌الله و همکاران(۱۴۰۱ش). **حکمرانی؛ گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی در اندیشه و سیره سیاسی امام رضا علیه‌السلام.** فرهنگ رضوی. ۱۰(۳۷). ۲۳۴-۲۰۱.
- طبرسی، فضل بن حسن(۱۳۷۲ش). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن.** تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن(۱۴۱۷ق). **إعلام الوری بأعلام الهدی.** قم: آل‌الیت علیهم‌السلام.
- طبیعت‌شناس، تحسین(۱۳۷۴ش). **فرهنگ اصطلاحات نظامی عربی-فارسی.** تهران: جهاد دانشگاهی.
- طریحی، فخرالدین بن محمد(۱۳۷۵ش). **مجمع البحرین.** تهران: مرتضوی.
- عاملی، سید جعفر مرتضی(۱۳۹۸ش). **الحیة السیاسیة للإمام الرضا علیه‌السلام.** قم: دارالتبلیغ الاسلامی.
- عبدالقوی الغفاری، علی(۲۰۰۲م). **الدیپلوماسیة القدیمیة و المعاصره.** دمشق: دارالأوائل.
- عبدالونیس شتا، احمد(۱۴۱۷ق). **الاصول العامة للعلاقات الدولیة فی الاسلام وقت السلم.** قاهره: المعهد العالمی للفکر الإسلامی.
- عمید زنجانی، عباسعلی(۱۳۸۴ش). **فقه سیاسی، قواعد فقه سیاسی، مصلحت.** تهران: امیرکبیر.
- عمید زنجانی، عباسعلی(۱۳۹۰ش). **فقه سیاسی؛ حقوق معاهدات بین‌المللی و دیپلماسی در اسلام.** تهران: سمت.
- عمید، حسن(۱۳۶۴ش). **فرهنگ عمید.** تهران: امیرکبیر.
- فتلاوی، سهیل حسین(۱۴۳۵ق). **العلاقات الدولیة الاسلامیة (دراسه مقارنه فی القانون الدولی العام).** عمان: دارالثقافه للنشر و التوزیع.
- فضل‌الله، محمدجواد(۱۳۸۲ش). **تحلیلی از زندگانی امام رضا علیه‌السلام.** مترجم: سید محمدصادق عارف. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- فضل‌الله، محمدحسین(۱۳۸۷ش). **پیام عاشورا.** مشهد: به‌نشر.
- قاسمی شوب، محمد و همکاران(۱۳۹۹ش). **مذاکره سیاسی در بازخوانی سیره پیامبر اکرم(ص)؛ اصول و اهداف (مطالعه موردی: صلح حدیبیه).** پژوهش‌نامه تاریخ تمدن اسلامی. ۵۳(۱). ۳۲-۷.
- قاسمی شوب، محمد و همکاران(۱۳۹۹ش). **بازشناسی مذاکره سیاسی امام حسن علیه‌السلام؛ اصول گفتمان صلح.** پژوهش‌های سیاست اسلامی. ۸(۱۸). ۱۴۱-۱۱۸.
- قاضی شوشتری، نورالله(۱۴۰۹ق). **احقاق الحق و ازهاق الباطل.** قم: مکتبه آیه‌الله المرعشی النجفی.
- قطب‌راوندی، سعیدبن عبدالله(۱۴۰۹ق). **الخرائج و الجرائح.** قم: مدرسه الإمام‌المهدی عجل‌الله تعالی فرجه الشریف.
- کرمانی نژاد، عبدالله(۱۳۸۹ش). **امامت و ولایت.** تهران: زعیم.
- کرمر، جوئل(۱۳۷۵ش). **احیای فرهنگی در عهد آل بویه؛ انسان‌گرایی در عصر رنسانسی اسلامی.**

- مترجم: محمدسعید حنایی کاشانی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). **الکافی**. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- الله اکبری، محمد (۱۳۸۱ش). **عباسیان از بعثت تا خلافت**. قم: بوستان کتاب.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). **بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- محمد رضا، شاهرودی و قاسمی شوب، محمد (۱۴۰۰ش). **مذاکره سیاسی در سیره امیرالمؤمنین علی علیه السلام؛ اصول و اهداف**. پژوهش‌های نهج البلاغه. ۲۰(۱). ۱۶۸-۱۴۵.
- محمدی اشتهاردی، محمد (۱۳۷۷ش). **سیره چهارده معصوم علیهم السلام**. تهران: مطهر.
- مدنی، سید جلال الدین (۱۳۷۷ش). **حقوق بین الملل عمومی و اصول روابط دول**. تهران: پایدار.
- مرادی، علی اصغر (۱۳۸۹ش). **واژه‌نامه فقه سیاسی**. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳ق). **الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد**. قم: المؤتمر العالمی لألفیه الشیخ المفید.
- موحدی نیا، مهدی و همکاران (۱۳۹۷ش). **اصول و قواعد بنیادین فقهی حاکم بر مذاکره**. پژوهش‌های فقهی. ۱۴(۳). ۶۰۶-۵۸۱.
- مهیاری، رضا (۱۳۷۰ش). **فرهنگ ابجدی عربی-فارسی**. تهران: اسلامی.
- نجفی، موسی و اعتمادی بزرگ، امیر (۱۳۹۸ش). **مؤلفه‌های مکتب سیاسی امام رضا علیه السلام در افق تمدن اسلامی**. فرهنگ رضوی. ۷(۲۵). ۱۴۹-۱۸۱.
- واتقی راد، محمدحسین (۱۳۸۷ش). **سیره معصومین علیهم السلام**. تهران: معاونت امور روحانیون سازمان حج و زیارت.
- یعقوبی، احمد بناسحاق (۱۳۷۱ش). **تاریخ یعقوبی**. مترجم: محمد ابراهیم آیتی. تهران: علمی و فرهنگی.
- یوسفیان، نعمت الله؛ مؤدب، سید رضا (۱۳۹۴ش). **مبانی قرآنی نرزش قهرمانانه در سیاست خارجی**. پژوهش‌های اندیشه قرآنی. ۲. ۱۲۰-۸۵.

References

- The Holy Qur'an (1389 Sh). Translated by Nasser Makarem Shirazi. Qom: Ali ibn Abi Talib (A.S.) Publications.
- Abd al-Mun'im Shita, Ahmad (1417 AH). *Al-Usul al-'Ammah li al-'Alaqat al-Duwaliyyah fi al-Islam Waqt al-Silm* [The General Principles of International Relations in Islam at Times of Peace]. Cairo: International Institute of Islamic Thought.
- Abd al-Qawi al-Ghaffari, Ali (2002). *Al-Diblumasiiyyah al-Qadimah wa al-Mu'asirah* [Ancient and Contemporary Diplomacy]. Damascus: Dar al-Awa'il.
- Abu al-Faraj al-Isfahani, Ali ibn al-Husayn (1416 AH). *Maqatil al-Talibiyin*. Qom: Al-Sharif al-Radi.
- Akhundi, Mostafa (1384 Sh). *Jihad: Tarjoman-e 'Ezzat va Sarbolandi* [Jihad: The Interpreter of Honor and Pride]. Qom: Zamzam-e Hedayat.
- Allah-Akbari, Muhammad (1381 Sh). *Abbasiyan az Be'that ta Khelafat* [The Abbasids from the Prophetic Mission to the Caliphate]. Qom: Bustan-e Ketab.
- 'Amid Zanjani, Abbasali (1384 Sh). *Feqh-e Siasi, Qawa'id-e Feqh-e Siasi, Maslahat* [Political Jurisprudence: Principles of Political Jurisprudence, Expediency]. Tehran: Amir Kabir.
- 'Amid Zanjani, Abbasali (1390 Sh). *Feqh-e Siasi; Huquq-e Mo'ahadat-e Bayn al-Milali va Diplomacy dar Eslam* [Political Jurisprudence: International Treaty Law and Diplomacy in Islam]. Tehran: SAMT.
- 'Amid, Hasan (1364 Sh). *Farhang-e 'Amid* ['Amid Dictionary]. Tehran: Amir Kabir.
- 'Amili, Seyed Ja'far Murtada (1398 Sh). *Al-Hayah al-Siyasiyyah li Imam Reza(A.S.)* [The Political Life of Imam Reza(A.S.)]. Qom: Dar al-Tabligh al-Islami.
- Amin 'Amili, Seyed Mohsen (1376 Sh). *Sireh-ye Ma'suman (A.S.)* [The Conduct of the Infallibles (A.S.)]. Tehran: Soroush.
- Aqa'i, Seyed Davoud (1387 Sh). *Adab-e Diplomacy va Fonun-e Mozakereh* [Diplomatic Etiquette and Negotiation Techniques]. Tehran: University of Tehran.
- Arfa', Seyed Kazem (1382 Sh). *Sireh-ye 'Amali-ye Ahl-e Bayt (A.S.)* [The Practical Conduct of the Ahl al-Bayt (A.S.)]. Tehran: Fayz Kashani.
- Basiri, Hamid Reza (1392 Sh). *The Responses of Imam Reza(A.S.) to the Doubts Concerning the Acceptance of the Successorship, Based on the Book 'Awalam*. Proceedings of the Conference on Razavi Teachings in the Book 'Awalam al-'Ulum. Allameh Tabataba'i University, 227–240.
- Batani, Mohammad Reza (1376 Sh). *Farhang-e Mo'aser-e English-Farsi* [Farhang

- Moaser English-Persian Dictionary]. Tehran: Farhang Moaser.
- Derakhsheh, Jalal, & Hosseini Fa'iq, Seyed Mohammad Mahdi (1393 Sh). The Political Conduct of Imam Reza(A.S.)in Dealing with the Tyrannical Government (Case Study: The Successorship). *Razavi Culture*, 1(1), 7–31.
- Derakhsheh, Jalal, & Hosseini Fa'iq, Seyed Mohammad Mahdi (1394 Sh). The Components of Statesmanship in the Conduct of Imam Reza(A.S.). *Razavi Culture*, 3(12), 7–34.
- Durant, William James (1935). *Tarikh-e Tamaddon [The Story of Civilization]*. Translated by Ahmad Aram. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Evans, Graham, & Newnham, Jeffrey (1381 Sh). *Farhang-e Ravabet-e Bayn al-Milal [The Dictionary of International Relations]*. Translated by Homeira Moshirzadeh and Hossein Sharifi Tarazkuhi. Tehran: Mizan.
- Fadl Allah, Muhammad Husayn (1387 Sh). *Payam-e Ashura [The Message of Ashura]*. Mashhad: Behnashr.
- Fadl Allah, Muhammad Jawad (1382 Sh). *Tahlili az Zendegani-ye Imam Riza (A.S.) [An Analysis of the Life of Imam Reza(A.S.)]*. Translated by Seyed Mohammad Sadeq 'Arif. Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Fatlawi, Suhayl Husayn (1435 AH). *Al-'Alaqat al-Duwaliyyah al-Islamiyyah (Dirasah Muqaranah fi al-Qanun al-Duwali al-'Amm) [Islamic International Relations: A Comparative Study in Public International Law]*. Amman: Dar al-Thaqafah li al-Nashr wa al-Tawzi'.
- Haqiqat, Seyed Sadeq (1386 Sh). *Mabani, Usul va Ahdaf-e Siasat-e Khareji-ye Dowlat-e Eslami [Foundations, Principles, and Objectives of the Foreign Policy of the Islamic State]*. Qom: Islamic Culture Research Institute.
- Hayyim, Sulayman (1368 Sh). *Farhang-e Bozorg-e English-Farsi-ye Hayyim [Hayyim's Larger English-Persian Dictionary]*. Tehran: Farhang Moaser.
- Ibn al-Tiqtaqa, Muhammad ibn Ali (1367 Sh). *Tarikh-e Fakhri [Al-Fakhri's History]*. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Ibn Athir, Abu al-Hasan 'Izz al-Din Ali ibn Muhammad (1351 Sh). *Tarikh-e Kamil [The Complete History]*. Tehran: Elm.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1376 Sh). *Al-Amali*. Tehran: Ketabchi.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1378 Sh). *'Uyun Akhbar Reza(A.S.)*. Tehran: Jahan.
- Ibn Shahrashub Mazandarani, Muhammad ibn Ali (1379 Sh). *Al-Manaqib*. Qom: Al-lameh.

- Kermani Nejad, Abdullah (1389 Sh). *Imamat va Wilayah*. Tehran: Za'im.
- Kraemer, Joel (1375 Sh). *Ahya-ye Farhangi dar 'Ahd-e Al-e Buyeh; Ensan-gerayi dar 'Asr-e Renaissance-e Eslami* [Humanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival during the Buyid Age]. Translated by Mohammad Sa'id Hana'i Kashani. Tehran: University Publication Center.
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1407 AH). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Madani, Seyed Jalal al-Din (1377 Sh). *Huquq-e Bayn al-Milal-e 'Umumi va Usul-e Ravabet-e Dowal* [Public International Law and the Principles of State Relations]. Tehran: Paydar.
- Majlisi, Muhammad Baqir (1403 AH). *Bihar al-Anwar al-Jami'ah li Durar Akhbar al-A'immah al-Athar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Mohammadi Eshtehardi, Mohammad (1377 Sh). *Sireh-ye Chahardah Ma'sum (A.S.)* [The Conduct of the Fourteen Infallibles (A.S.)]. Tehran: Motahhar.
- Mohyar, Reza (1370 Sh). *Farhang-e Abjadi-ye Arabi-Farsi* [Alphabetical Arabic-Persian Dictionary]. Tehran: Eslami.
- Moradi, Ali Asghar (1389 Sh). *Vazheh-nameh-ye Feqh-e Siasi* [Glossary of Political Jurisprudence]. Qom: Jurisprudential Center of the Pure Imams (A.S.).
- Movahhedi Nia, Mahdi, et al. (1397 Sh). *Fundamental Jurisprudential Principles and Rules Governing Negotiation*. *Pazhuhesh-ha-ye Feqhi* [Jurisprudential Studies], 14(3), 581–606.
- Mufid, Muhammad ibn Muhammad ibn Nu'man (1413 AH). *Al-Irshad fi Ma'rifat Hujaj Allah 'ala al-'Ibad*. Qom: The World Congress for the Millennium of Shaykh al-Mufid.
- Najafi, Musa, & E'temadi Bozorg, Amir (1398 Sh). *Components of the Political School of Imam Reza(A.S.)on the Horizon of Islamic Civilization*. *Razavi Culture*, 7(25), 149–181.
- Pak-A'in, Mohsen (1389 Sh). *Safir-e Payambar va Diplomacy-ye Nabavi* [The Ambassadors of the Prophets and Prophetic Diplomacy]. Tehran: Farhang-e Sabz.
- Qasemi-Shub, Mohammad, et al. (1399 Sh [a]). *Political Negotiation in the Re-reading of the Conduct of the Holy Prophet (PBUH); Principles and Objectives (Case Study: The Treaty of Hudaibiyah)*. *Pazhuhesh-nameh-ye Tarikh-e Tamaddon-e Eslami* [Journal of the History of Islamic Civilization], 53(1), 7–32.
- Qasemi-Shub, Mohammad, et al. (1399 Sh [b]). *Reassessing the Political Negotiation of Imam Hasan (A.S.); Principles of the Discourse of Peace*. *Pazhuhesh-ha-ye Sia-*

- sat-e Eslami [Islamic Policy Research], 8(18), 118–141.
- Qazi Shushtari, Nurullah (1409 AH). *Ihqaq al-Haqq wa Izhaq al-Batil*. Qom: Library of Grand Ayatollah al-Mar’ashi al-Najafi.
- Qutb al-Rawandi, Sa’id ibn Abd Allah (1409 AH). *Al-Khara’ij wa al-Jara’ih*. Qom: School of Imam al-Mahdi (May God Hasten His Noble Advent).
- Safarian Garmekhkhani, Ruhollah, et al. (1401 Sh). *Governance, Dialogue, and Social Capital in the Political Thought and Conduct of Imam Reza(A.S.)*. *Razavi Culture*, 10(37), 201–234.
- Shaban Nia, Qasem (1395 Sh). *The Application of Negotiation in the Diplomacy of the Islamic State*. *Hokumat-e Eslami [Islamic Government]*, 79, 5–26.
- Shaban Nia, Qasem (1399 Sh). *Mozakereh-ye Dowlat-e Eslami ba Sayer-e Dowal az Manzar-e Feqh-e Eslami [Negotiation of the Islamic State with Other States from the Perspective of Islamic Jurisprudence]*. Qom: Al-Mustafa International Translation and Publication Center.
- Shafa’i, Amanullah (1390 Sh). *A Theological-Political Current Analysis of the Era of Imam Reza(A.S.)*. *Tarikh-e Eslam [History of Islam]*, 10(4), 7–40.
- Shahrودي, Mohammad Reza, & Qasemi-Shub, Mohammad (1400 Sh). *Principles of Political Negotiations Based on Islamic Sources with Emphasis on the Negotiations of the Era of the Prophet (PBUH)*. *Motale’at-e Taqribi-ye Mazaheb-e Eslami [Approximative Studies of Islamic Denominations]*, 16(55), 16–33.
- Shahrودي, Mohammad Reza, & Qasemi-Shub, Mohammad (1400 Sh). *Political Negotiation in the Conduct of Amir al-Mu’minin Ali (A.S.); Principles and Objectives*. *Pazhuhesh-ha-ye Nahj al-Balaghah [Nahj al-Balaghah Studies]*, 20(1), 145–168.
- Shartuni, Rashid (1429 AH). *Mabadi’ al-’Arabiyyah*, Vol. 4 (Qism al-Sarf). Qom: Dar al-’Ilm.
- Shaw, Malcolm (1374 Sh). *Huquq-e Bayn al-Milal [International Law]*. Translated by Mohammad Hossein Waqar. Tehran: Ettela’at.
- Tabarsi, Fadl ibn Hasan (1372 Sh). *Majma’ al-Bayan fi Tafsir al-Qur’an*. Tehran: Naser Khosrow.
- Tabarsi, Fadl ibn Hasan (1417 AH). *I’lam al-Wara bi A’lam al-Huda*. Qom: Al al-Bayt (A.S.).
- Tabi’at-Shenas, Tahsin (1374 Sh). *Farhang-e Estelihat-e Nezami-ye Arabi-Farsi [Arabic-Persian Dictionary of Military Terminology]*. Tehran: Jihad Daneshgahi.
- Tadini, Abbas (1380 Sh). *Huquq-e Bayn al-Milal-e ‘Umumi [Public International Law]*. Tehran: Majd Scientific and Cultural Association.

Turaihi, Fakhr al-Din ibn Muhammad (1375 Sh). *Majma' al-Bahrayn*. Tehran: Mortazavi.

Vaseqi Rad, Mohammad Hossein (1387 Sh). *Sireh-ye Ma'sumin (A.S.)*[The Conduct of the Infallibles (A.S.)]. Tehran: Office of the Deputy for Clergy Affairs, Hajj and Pilgrimage Organization.

Ya'qubi, Ahmad ibn Ishaq (1371 Sh). *Tarikh-e Ya'qubi* [Ya'qubi's History]. Translated by Mohammad Ebrahim Ayati. Tehran: Elmi va Farhangi.

Yousefian, Ne'matullah, & Mu'addab, Seyed Reza (1394 Sh). *The Qur'anic Foundations of Heroic Flexibility in Foreign Policy*. *Pazhuhesh-ha-ye Andisheh-ye Qur'ani* [Qur'anic Thought Studies], 2, 85–120.

Zabidi, Muhammad ibn Muhammad Murtada (1414 AH). *Taj al-'Arus min Jawahir al-Qamus*. Beirut: Dar al-Fikr.

Zamakhshari, Mahmud ibn Umar (1419 AH). *Asas al-Balaghah*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.

Zaydan, Jurji (1333 AH). *Tarikh-e Tamaddon-e Eslam* [The History of Islamic Civilization]. Translated by Ali Javaherkalam. Tehran: Amir Kabir.